
Originalveröffentlichung in: Kalinowski, Lech ; Małkiewiczówna, Hanna ; Heine, Lesław ; Karaszkiewicz, Paweł (Hrsgg.): Średniowieczne witraże kościoła Mariackiego w Krakowie. Historia i konserwacja, Kraków 1997, S. 13-62 (Studia i Materiały Wydziału Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie ; 7)

Online-Veröffentlichung auf ART-Dok (2023), DOI: <https://doi.org/10.11588/artdok.00008648>

Część pierwsza

LECH KALINOWSKI, HELENA MAŁKIEWICZÓWNA

**ŚREDNIOWICZNE WITRAŻE
KOŚCIOŁA MARIACKIEGO W KRAKOWIE**

DZIEJE WITRAŻY I ICH KONSERWACJA

Uwagi wstępne

Prezbiterium głównego w Krakowie kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny: czteroprzęsłowe, z przeszłem wschodnim zamkniętym pięcioma bokami ośmioboku, sklepienie krzyżowo-żebrowo (il. 1a, 1b), według utrwalonej tradycji źródłowej stanęło z fundacji Mikołaja Wierzyńka Starszego — kupca, bankiera i stolnika sandomierskiego (+1360), zapewne po 1340 r. — około 1360. Korpus bazylikowy, trójnawowy, czteroprzęsłowy, wzniesiono w latach 1392–1397 ze składek mieszczan krakowskich; dwie wieże od zachodu — pozostałości w dolnych partiach starszej fazy budowlanej — powstały w pierwszym dwudziestolecu wieku XIV; w latach 1435–1446 przy nawach bocznych dobudowano kaplice¹.

¹ J. Lepiarczyk, *Fazy budowy kościoła Mariackiego w Krakowie. Wieki XIII–XV*, w: RK XXXIV, 1959, s. 195–252, w tym szczególnie s. 195–207; datowanie prezbiterium: około 1355–1365, fundator: Mikołaj Wierzynek Starszy. — P. Crossley, *Gothic Architecture in the Reign of Kasimir the Great. Church Architecture in Lesser Poland 1320–1380*, Kraków 1985, s. 95–156, 397–419; datowanie prezbiterium: przed 1350 — około 1360, fundator: jw. — Zob. też uwagi dotyczące kościoła Mariackiego w recenzjach pracy Crossleya: A. Grzybowski, *Małopolskie kościoły XIV wieku*, w: „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” XXXI, 1986, s. 204–206. — Tenże, w: „Zeitschrift für Kunstgeschichte” 50, 1987, s. 556–558. — T. Węclawowicz, w: FHA XXIII, 1987, s. 170–172. — Tenże, *Architektura gotycka w czasach Kazimierza Wielkiego. Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Historii i Teorii Sztuki Oddziału PAN w Krakowie w dniu 10 kwietnia 1986 r.*, w: BHS XLIX, 1987, s. 171. — Zob. też: T. Węclawowicz, *Zagadnienie funkcji wsporników figuralnych pod gzymsem wieńczącym prezbiterium kościoła Mariackiego w Krakowie*, w: FHA XXI, 1985, s. 55–64 (początek budowy prezbiterium: około 1340). — T. Węclawowicz i M. Pietrzykówna, *Maswerki w kościołach Małopolski*, w: RK LV, 1989, s. 51–57 (datowanie prezbiterium: po 1340 — około 1360). — T. Węclawowicz, *Dekoracja figuralna w prezbiterium kościoła Mariackiego w Krakowie a zagadnienie mecenatu Mikołaja Wierzyńka Starszego*, w: RK LVI, 1990, s. 233–235 (fundator pierwszy: król Kazimierz Wielki, fundator drugi — po r. 1354 — Mikołaj Wierzynek Starszy). — Ostatnio o domniemanym fundatorze i dacie powstania prezbiterium wspominają ogólnie: T. Węclawowicz, *Gotyckie bazyliki Krakowa*, Kraków 1993, s. 11–12. — Tenże, *Mikołaja Wierzyńka żal za grzechy na kościele Mariackim przedstawiony*, w: *Klejnoty i sekrety Krakowa. Teksty z antropologii miasta*, pod redakcją R. Goduli, Kraków 1994, s. 153–154, 162–163. — Tenże, *Droga pielgrzymki drogą zbawienia. Mikołaja Wierzyńka żal za grzechy na kościele Mariackim przedstawiony*, w: „Peregrinus Cracoviensis” 1, 1995, s. 117–118, 128–129. — Tenże, *Małopolska i Ziemie Ruskie Korony*, w: *Dzieje sztuki polskiej*, t. 2/1: *Architektura gotycka w Polsce*. Pod red. T. Mroczko i M. Arsyńskiego, Warszawa 1995, s. 69. — Tenże, *Kościół archiprezbiterialny p.w. Wniebowzięcia Panny Marii w Krakowie*, w: jw., t. 2/2: *Architektura gotycka w Polsce. Katalog zabytków*. Pod red. A. Włodarka, Warszawa 1995, s. 124–125.

Wnętrze prezbiterium oświetla jedenaście smukłych, trójdzielnych okien, wtórnie zamurowanych w częściach dolnych (il. 1a), zwieńczonych maswerkami w znacznej części rekonstruowanymi w XIX w. Okna bez przemurowań (il. 1b) w większości osiągały wysokość ponad dwudziestu metrów: I — nII — sII — nIII — sIII — nIV — sIV — sV, wraz z maswerkami około 21,5 m, bez maswerku około 19 m, natomiast okno sVI, osadzone nad wejściem południowym, odpowiednio 19,5 oraz 17 m, a dwa okna północne nad zakrystią: nV i nVI, odpowiednio 14 m oraz 11,5 m. Poszczególne okna różnią się szerokością prześwitów: w oknie I w rzędzie „a” oraz „b” wynosi ona około 63 cm, w rzędzie „c” około 68 cm; w oknie nII w rzędzie „a” około 63 cm, w „b” około 64 cm, w „c” około 64–68 cm; w oknie sII w rzędzie „a” około 68 cm, w „b” około 62–64 cm, w „c” około 67–69 cm. Okna nIII — sIII — nIV — sIV są jeszcze węższe, szerokość prześwitów mieści się w przedziale około 61–64 cm, w oknie sVI wynosi poniżej 60 cm, w najwęższych oknach nV i nVI około 52–55 cm.

Z pierwotnego przeszklenia witrażowego okien prezbiterium zachowało się *in situ* sto piętnaście kwater prostokątnych, obecnie o wymiarach 93,5–95,5 × 64,5–69,5 cm, umieszczonych w trzech oknach zamknięcia prezbiterium (I, nII, sII), a także fragmenty główek, czyli zwieńczeń poszczególnych rzędów (il. 14) w oknach I i sII oraz reszty przeszkleń w dolnych częściach maswerków wszystkich trzech okien. Ponadto do lat pięćdziesiątych XX w. istniały trzy pierwotne kwatery, z których dwie o wymiarach 78 × 53 cm po połowie tego stulecia przekazane zostały z kolekcji Pusłowskich do zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego (il. 26a, c)², a drobne fragmenty szkła witrażowych, w tym wtórnie złożona rozeta z przeszklenia jednego z maswerków, przechowywane są w Muzeum Narodowym w Krakowie³.

Pod względem kompozycji i kształtu obramień kwatery dzielą się na następujące grupy:

A. W polu kwatery kolisty medalion zawierający scenę figuralną, w tym:

A/1: dywanik z motywem wielkich rozet, w bordiurach czteroliście (il. 5a) — szesnaście kwater w oknie sII. Uwaga: wliczono dwie kwatery mające obecnie wtórne dywaniki z motywem małych rombów, a bordiury ze skośnie ułożonymi liśćmi, zob. Kalendarium, s. 25.

² Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr inw. 6400, 6411. — *Przewodnik po zbiorach w pałacu hr. Pusłowskich w Krakowie*, Kraków 1936, s. 11–12, poz. 158–160. — *Wystawa starych zegarów na ile wewnątrz pałacu hr. Pusłowskich*, Kraków 1938, s. 11–12, poz. 158–160. — *Wystawa miniatur na ile wewnątrz pałacu hr. Pusłowskich*, Kraków 1939, s. 11, poz. 158–160. — K. Estreicher, *Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Dzieje, obyczaje, zbiory*, Warszawa 1971, s. 119, 125, il. kontrtytułowa i na s. 119. — Pochodzenie z kościoła Mariackiego trzeciej kwatery z kolekcji Pusłowskich (Muz. UJ, nr inw. 6412), uwzględnionej w w/w literaturze, a przedstawiającej śś. Dorotę i Małgorzatę, nie jest pewne; jako prawdopodobnie austriacka. ze schyłku w. XIV, nie jest ona brana pod uwagę w przedstawionej niżej rekonstrukcji programu ikonograficznego okien prezbiterium. — Kwatera z Aniołem grającym na cymbałach, opublikowana w: J. B a n a c h, *Tematy muzyczne w plastyce polskiej* (Kraków) 1956, il. 1, s. 117, jako własność Muz. UJ zaginęła w nieznanych okolicznościach.

³ Czteropłatkowa obecnie rozeta (nr inw. IV-PN-1538, wymiary po przekątnej: 36 × 32 cm), ofiarowana do zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie w r. 1896 przez Tadeusza Zajdźkowskiego, w r. 1991 poddana została konserwacji, zob. „Dokumentacja konserwatorska cztero-płatkowej rozety z okna kościoła Mariackiego w Krakowie”. Wykonawcy: Beata i Sławomir Oleszczukowie, Wrocław 1991, mps w Dziale Rzemiosła Artystycznego Muzeum Narodowego w Krakowie.

- A/2: dywanik z motywem małych rombów, bordiury ze skośnie ułożonymi liśćmi (il. 5b) — dwadzieścia kwater w oknie sII.
- A/3: dywanik z motywem małych rombów, w bordiurach małe półrozety (il. 5c) — jedna kwatera w oknie sII.
- A/4: dywanik „w karpia łuskę”, bordiury z motywem wielkich, pojedynczych półrozet (il. 5d) — jedna kwatera w oknie sII. Uwaga: dywanik z motywem małych rombów oraz bordiury z małymi półrozetami są wtórne, zob. Kalendarium, s. 25.
- B. W polu kwatery romb ustawiony po przekątnej, zamykający scenę figuralną, uzupełniony czterema półkołami z półpostaciami; dywanik złożony z trzech wstęg z motywem czteroliści i półrozet, bordiury z rozetami i wycinkami liści (il. 6) — dwanaście kwater, w tym dziesięć w oknie I oraz dwie w oknie sII.
- C. W polu kwatery obramienie czterołuczne zamykające scenę figuralną; dywanik z motywem rozet, bordiury z rozetami i wycinkami liści (il. 7) — dwadzieścia osiem kwater w oknie nII.
- D. W polu kwatery obramienie sześcioluczne zamykające scenę figuralną; dywanik z motywem czteropłatkowych kwiatów, w bordiurach rozety i liście (il. 8) — dziewięć kwater w oknie nII.
- E. W polu kwatery obramienie sześcioluczne „opływowe” zamykające scenę figuralną, na zewnątrz motywy czteroliści (il. 9) — cztery kwatery, w tym dwie w oknie nII, dwie w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Uwaga: w kwaterach zachowanych w kościele obramienia czterołuczne, z odpowiadającym im dywanikiem i bordiurami, obecnie wtórne, zob. Kalendarium, s. 25.
- F. W polu kwatery scena figuralna umieszczona pod zwieńczeniem architektonicznym, bordiury z motywem półrozet (il. 10) — dziewiętnaście kwater w oknie I.
- G. W polu kwatery przedstawienie figuralne, bez obramień (il. 11) — dwie w oknie I.
- H. W polu kwatery wyłącznie motywy architektoniczne (il. 12) — trzy w oknie I.
- I. W polu kwatery wyłącznie ornament z motywami roślinnymi (il. 13) — dwie w oknie I.

Kalendarium dotyczące bezpośrednio lub pośrednio witraży

- 1360, 4 października: Umiera Mikołaj Wierzynek Starszy, stolnik sandomierski, fundator prezbiterium według napisu na nie zachowanym epitafium oraz dokumentu z r. 1430 i przekazu Jana Długosza⁴.
- 1365, 15 maja, Awinion: Papież Urban V, na prośbę mieszczan krakowskich: Mikołaja Wierzyńka Młodszeo, Hermana Kranza, Arnolda Welkera oraz Mikołaja Trutlini, wydaje zezwolenie na ufundowanie i uposażenie ołtarzy w kościele Mariackim (zapewne w prezbiterium) oraz przyznaje prawo patronatu nad ołtarzami im i ich potomkom; *terminus post quem* dla fundacji ołtarza głównego przez Mikołaja Wierzyńka Młodszeo⁵.
- 1380, 13 stycznia: Florian Mokrski, biskup krakowski, potwierdza uposażenie ołtarza pw. Bożego Ciała, na podstawie zapisu testamentowego zmarłego Hermana Kranza. Ołtarz ten, za zezwoleniem papieża Urbana V udzielonym Kranzowi, stanął w prezbiterium (obok ołtarza głównego, po stronie Ewangelii) i został konsekrowany⁶.

⁴ Data śmierci odnotowana na nie zachowanym epitafium Wierzyńka (pierwotnie w prezbiterium kościoła Mariackiego) znana jest m.in. z łacińskiego odpisu z XVII w.: „Fundator Chori istius Anno Dni 1360 Francisci festo die solis Dapifer Virzink objit”, por. AKM vol. VII, fasc. 6. — Ostatnio jej prawdziwość podważa na rzecz roku 1368, P. Mrozowski, *Polskie nagrobki gotyckie*, Warszawa (1994), poz. II 66, na s. 273. — Dokument biskupa Zbigniewa Oleśnickiego z dnia 16 maja 1430, zawierający *in extenso* prośbę Mikołaja i Jana braci Wierzyńków, z dnia 10 maja tegoż roku, dotyczącą prezenty do ołtarza głównego w kościele Mariackim, a motywowaną m.in. tym, iż: „Cuius quidem altaris una cum toto choro eiusdem ecclesiae recolende memorie avus noster Wirsingus senior olim dapifer Cracoviensis fundator exstitit”, opublikował w całości W. Gąsiorowski: *Kościół archiprezbiterialny N.P. Maryi w Krakowie*. Opisał według źródeł archiwalnych tegoż kościoła..., Kraków 1878, s. 99–108, tu szczególnie s. 102; zob. też E. Długopolski, *Katalog kościoła N.P. Maryi w Krakowie*, w: „Teka Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej VI”, Kraków 1916, s. 60–61, 62–63, nr XXVIII–XXIX, XXXIX–XL. — Przekaz Jana Długosza, z około r. 1470, w LB II, s. 2, brzmi: „Ecclesia S. Mariae parochialis in Cracovia, cuius chorus nobilis, a Wierzyńkone nobili de domo... murata...” — Te trzy przekazy (w tym wiadomość o epitafium Wierzyńka wg polskojęzycznego odpisu z r. 1585) pierwszy zestawiał A. Grabowski, *Kraków i jego okolice*, wyd. III, Kraków 1836, przyp. 39 i 40 do s. 122 i 127, na s. 350 i 353. Dyskusję na temat fundacji Wierzyńka omawia m.in. K. Estreicher, *Fundacja Wierzyńska*, w: RK XXV, 1934, s. 154, przyp. 15. — Lepiarczyk, op. cit., s. 202–205. — Węclawowicz w FHA XXIII, 1987, s. 172, przyp. 28. — Na temat Mikołaja Wierzyńka Starszego m.in. S. Kutrzeba, *Historia rodziny Wierzyńków*, w: RK II, 1899, s. 32–43. — G. Lichończak, *Najstarsze dzieje rodziny Wierzyńków w Krakowie*, w: „Krzysztofor” 8, 1981, s. 38–55.

⁵ *Monumenta Poloniae Vaticana III: Analecta Vaticana*. Ed. J. Ptasnik, Cracoviae 1914, poz. 470, s. 435. — Przekaz ten interpretowany był błędnie, jako wspólna prośba o zezwolenie na ufundowanie jednego ołtarza „w tymże kościele”, lecz nie ołtarza głównego, który — zgodnie z dokumentem z r. 1430 — został ufundowany wcześniej przez Mikołaja Wierzyńka (Starszego), zob. Lepiarczyk, op. cit., s. 203. — Crossley, op. cit., s. 103, przyp. 86 na s. 304, 400. Właściwą interpretację (cztery ołtarze) przedstawił Długopolski, op. cit., s. 19–20, oraz M. Friedberg, *Założenie i początkowe dzieje kościoła N. Panny Marji w Krakowie (XIII–XV w.)*, w: RK XXII, 1929, s. 12. Ten ostatni uważał też (loc. cit.), zapewne słusznie, że to Mikołaj Wierzynek Młodszy ufundował w r. 1365 ołtarz główny. Jak się bowiem wydaje, w dokumencie z r. 1430 doszło do błędnego złączenia z jedną osobą dwu różnych fundacji: prezbiterium przez Mikołaja Wierzyńka Starszego oraz ołtarza głównego — przez Mikołaja Wierzyńka Młodszeo. W czasach Długosza, zob. LB II, s. 2–3, do Wierzyńków należał patronat jedynie nad ołtarzem głównym.

⁶ Dokument papieski z dnia 15 maja 1365, zezwalający Hermanowi Kranzowi na ufundowanie ołtarza opublikowany w: *Zbiór dokumentów Katedry i Diecezji Krakowskiej I: 1063–1415*. Wyd. S. Kuraś, *Materiały do*

- 1383, 26 sierpnia: Kardynał Demetriusz, nuncjusz apostolski, nadaje odpust jednego roku i stu dni uczestniczącym w mszach św. przy ołtarzu pw. Bożego Ciała w prezbiterium⁷.
- Bibl. Jag.**
- 1387, 10 października: Jan Kranz, krewny (bratanek?) zmarłego Hermana, altarysta ołtarza pw. Bożego Ciała, powiększa jego uposażenie⁸.
- 1397: Rajcy krakowscy na mocy uzyskanego przywileju ustanawiania zakrystianina, czyli kustosza mariackiego, do którego obowiązków należało czuwanie nad naczyniami i szatami liturgicznymi oraz księgozbiorem, mianują nim wzmiankowanego wyżej Jana Kranza, altarystę, *nota bene* dotychczasowego zakrystianina⁹.
- 1399, 1 grudnia: Jan Kranz, zakrystianin, spisuje umowę z mistrzem Piotrem o powiększenie zakrystii (budowę sali bibliotecznej przy zakrystii) za kwotę 30 grzywien¹⁰.
- 1442: Spada część sklepienia prezbiterium, uszkadzając nastawę ołtarza głównego i posadzkę; 13 czerwca rajcy krakowscy spisują umowę z mistrzem Czipserem z Kazimierza o odbudowę sklepienia¹¹. Możliwość uszkodzenia przeszkleń w prezbiterium.
- 1443: Trzęsienie ziemi w Krakowie¹². Możliwość ponownego uszkodzenia przeszkleń prezbiterium.
- 1489: Ustawienie w prezbiterium retabulum Wita Stwosza, które niemal w całości przesłoniło przeszklecie okna I oraz dolne połowy przeszkleń okien nII oraz sII.
- 1585: Staraniem archiprezbitera Hieronima Powodowskiego doszło do odnowienia i pomalowania wnętrza kościoła¹³.
- 1586: Staraniem Powodowskiego „postawione są formy (sc. stalle) w chórze”¹⁴.

dziejów Kościoła w Polsce I, Lublin 1965, poz. 63 na s. 92–93, zob. też Długopolski, op. cit., s. 20, poz. III na s. 55–56. — Dokument z r. 1380 opublikowany w: KDKK II, poz. CCCIX na s. 77, zob. też Friedberg, op. cit., s. 24. — H. Zaremska, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie. Studium form społecznych życia religijnego*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 74, 119. Ołtarz nosił wezwanie Bożego Ciała jeszcze w r. 1437, gdy jego altarystą był Mikołaj Kranz, oraz w r. 1454, gdy Herman Kranz, mieszczanin krakowski, prezentował Zbigniewowi Oleńickiemu swego syna Hermana na altarystę, por. Długopolski, op. cit., s. 65 poz. LII, oraz s. 68 poz. LXIX; w czasach Długosza — śś. Jana Apostoła i Zygmunta króla, por. LB II, s. 3: „Altare Cranz, honori S. Johannis Apostoli et Sigismundi regis dicatum”.

⁷ Dokument opublikowany w: KDMK II, poz. CCCLXXXIX, s. 510–511, zob. też Zaremska, op. cit., s. 74.

⁸ Dokument opublikowany w: KDKK II, poz. CCCXLV, s. 123, zob. też Zaremska, jw.

⁹ Dokument biskupa Piotra Wysza z dnia 28 kwietnia tegoż roku, zawierający tekst bulli papieskiej z przywilejem ustanawiania zakrystianina, nominację Jana Kranza oraz inwentarz paramentów i biblioteki kościoła Mariackiego, opublikowany w: KDMK II, poz. CCCXCIX, s. 519–522; zob. też Długopolski, op. cit., s. 14. — Friedberg, op. cit., s. 18–19.

¹⁰ CA 1300–1500, poz. 128, s. 30–31. — Friedberg, op. cit., s. 19. — Lepiarczyk, op. cit., s. 209–210.

¹¹ CA 1300–1500, poz. 377, s. 120–121. — Lepiarczyk, op. cit., s. 205, przyp. 80, s. 209.

¹² Trzęsienie ziemi w dniu 5 czerwca objęło Europę Środkową; wyczuwalne było w Małopolsce (w Krakowie runęło sklepienie kościoła pw. św. Katarzyny), na Śląsku, w Czechach i na Morawach, por. M. H. Malewicz, *Zjawiska przyrodnicze w relacjach dziejopisarzy polskiego średniowiecza*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 20, 94.

¹³ *Groby Królów Polskich w Krakowie w Kościele Katedralnym na Zamku. Poprzedza Kronika x. Krzysztofa Zelnera Mansyonarza kościoła Panny Maryi. Tę, oraz inne Pomniki Historyczne z dawnych rękopismów* wydał A. Grabowski, Kraków 1835, s. 2.

¹⁴ Jw., loc. cit. — M. Rożek, *Mecenat artystyczny mieszczaństwa krakowskiego w XVII wieku*, BK 118, Kraków 1977, s. 20.

- przed 1595: Wzniesiony zostaje skarbiec przylegający od wschodu do zakrystii, „pod” oknem nIV¹⁵; jego stryszek, być może założony dopiero w w. XVIII, przesłania dolną część tego okna.
- pocz. XVII w.: Wzniesiona zostaje kaplica grobowa Frączkiewiczów, przylegająca od zewnątrz do wschodniej ściany zamknięcia prezbiterium, „pod” oknem I¹⁶.
- 1635–1637: Snycerz Fabian Möller wykonuje na zamówienie archiprezbitera Krzysztofa Trzińskiego stalle z zapleckami, baldachimami oraz biegnącymi powyżej gankami dla kapeli (chórkami)¹⁷. Po stronie północnej chórek, na którym ustawiono prospekt organowy, przesłonił (?) dolną część okna nIV, po stronie południowej — dolne części okien sIV i sV (il. 2), może w tym czasie zamurowane.
- 1643: Z okazji synodu diecezjalnego, zwołanego przez biskupa Piotra Gębickiego w kościele Mariackim, wydano w Krakowie, w drukarni Piotrkowczyka, publikację *Synodus Dioeciesana...*, z ryciną na karcie tytułowej, przedstawiającą wnętrze prezbiterium kościoła Mariackiego (il. 2)¹⁸. Widoczne są na niej części niektórych okien w ścianie północnej (nIII, nIV) i południowej (sII (?), sIII, sIV) z zaznaczonymi kwaterami oraz — bardzo schematycznie — zarysami postaci w kwaterach, co dowodzi, że w tych oknach istniały w tym czasie przeszklenia figuralne.
- 1684: Ta data, wydrapana na niektórych kwaterach, a dowodząca przeprowadzonej naprawy przeszkleń, odkryta została w czasie konserwacji witraży w r. 1931¹⁹.
- XVIII w.: Szereg wypłat za naprawy przeszkleń, w zachowanych rachunkach kościelnych, bądź z dokładnym określeniem miejsca (kaplice, korpus, prezbiterium), bądź bez określeń szczegółowych; poniżej umieszcza się jedynie te wypisy, które prawdopodobnie lub z pewnością dotyczą okien prezbiterialnych²⁰.
- 1741, listopad: „Sklarzowi za nowe kwatery do Wielkich Okien z tego szybami... 70”. — (AKM 191).

Czasy archiprezbitera Augustyna Łopackiego (1742–1761)

- 1743: „Expensa... za wymurowanie nowego mieszkania nad zakrystią”. — (APK 3353, s. 232). — Podwyższenie zakrystii spowodowało konieczność zamurowania dolnej połowy okien nV i nVI.

¹⁵ Rożek, op. cit., s. 54.

¹⁶ Jw., s. 68.

¹⁷ Jw., s. 20–21. — A. Sudacka, *Zabytkowe organy w kościele Mariackim*, w: RK LX, 1994, s. 63.

¹⁸ Rycina opublikowana m.in. przez W. Łuszczkiewicza, *Nowa karta do dziejów architektury XIV wieku w Polsce*, w: „Świat” 1889, il. na s. 485, zob. też Sudacka, op. cit., ryc. 7 na s. 66.

¹⁹ T. Pomian Kruszyński, *Dzieje odnowienia średniowiecznych witraży w kościele N.P.M. w Krakowie*, w: „Czas”, R. LXXXV, 1933, Nr 51: 3 marca, s. 2.

²⁰ Przytoczone niżej wypisy pochodzą z ksiąg rachunkowych, przechowywanych w Archiwum Kościoła Mariackiego w Krakowie (cyt. jako AKM): nr 191 *Expensa kościelne od 1741* (od stycznia tegoż roku do stycznia 1753); nr 192 *Expensa Kościoła Archiprezbiterialnego* (od stycznia 1753 do końca 1774); nr 193 *Expensa w kościele Archiprezbiterialnym Najswięt. Maryi Panny* (od stycznia 1775 do końca 1802) — oraz w Archiwum Państwowym w Krakowie, ul. Sienna 16 (cyt. jako APK): rkps 3353 *Reieistr Percepty y Expensy Kościoła Najswięt. Panny Maryi w Rynku Krakowskim ab anno 1732* (do r. 1752); rkps 3356 *Reieistr dochodow y wydatkow Kościoła Archiprezbyter. N Panny Maryi Wniebowzięcia w Rynku Krak. Roku Pańskiego 1756 ad 1777*.

- 3 września: „Kamieniarzowi od kamieni do okien nad skarbcem... 54”. — (Tamże, s. 235).
- 1744, 13 września: „dwom cieślom od rusztowania do okien kościelnych za dni 5... 10.18; za wełne do wapna do sadzenia okien... 15”. — (Tamże, s. 253).
- 20 września: „od rusztowania do okien kościelnych za dni 5 dwom cieślom... 11”. — (Tamże, s. 253).
- 11 października: „cieślom od rusztowania do okien kościelnych dwom... 7.6”. — (Tamże, s. 255).
- 27 października: „od znoszenia okien starych do kamienicy y rozbierania onych... 2.15”. — (Tamże, s. 255).
- 5 listopada: „zapłaciłem szklarzowi od okien kościelnych według rejestru ołowiu... 260.2”; „szklarczykowi który na rusztowaniu robił de consensu WJX Prałata... 8”. — (Tamże, s. 255).
- 1748, październik: „sklarzowi co okno dał nowe insze przerobił... 7”. — (AKM 191).
- 1749, czerwiec: „sklarzowi od przerobienia okien nad zakrystią... 24”. — (Tamże).
wrzesień: „sklarzowi od przerobienia okien z dawaniem szyb... 7.15”. — (Tamże).
- 1752, sierpień: „Józefowi Nowakowskiemu sklarzowi z dekretu kommisarskiego po ś.p. JX Sławskim, z rozkazu W.J.Dob. ... 26”. — (Tamże).
- 1754: W pierwszej połowie roku z fundacji archiprezbitera Jacka Łopackiego Franciszek Placidi dokonał barokizacji wnętrza prezbiterium²¹. M.in. zamurowano dolne części okien i wnęk okiennych zarówno w ścianie północnej: nIII oraz nIV, jak i w południowej: sIII — sIV — sV — sVI, do wysokości ław okien nV oraz nVI; łączyło się to z usunięciem kwater witrażowych, z których część została zapewne zniszczona, niektóre przeniesione bądź w górę danego okna, bądź do innych okien. Prawdopodobnie później dostawiono do prezbiterium od strony południowej piętrowe przybudówki, przesłaniające zamurowane już dolne części okien sIV oraz sV.
- 5 czerwca – 31 października: malarz Andrzej Radwański wykonał w prezbiterium malowidła ścienne²².
- 1755, czerwiec: „sklarzowi... item za kwatere w wielkim oknie od S. Barbary, którą wiatry wybiły. Item drugą kwatere za wielkim ołtarzem w wielkim oknie którą także wiatry... 9”. — (AKM 192).
- 1757, 1 lipca: „od sporządzenia okna wielkiego od pułnocy [sic!] przy wielkim ołtarzu. Na rusztowanie..., cieślom..., mularzom..., pomocnikom..., kamieniarzowi za dwa dni..., sklarzowi 4.12, kowalowi za ankier... facit 60.18 gr”. — (APK 3356, s. 50).

²¹ J. Lepiarczyk, *Kilka uwag o działalności Franciszka Placidiego w Krakowie*, w: „PKHS” IX, 1948, s. 254. — Tenże, *Architekt Franciszek Placidi, około 1710–1782*, w: RK XXXVII, 1965, s. 112. — J. Kuś, *Działalność kulturalno-artystyczna ks. Jacka Augustyna Łopackiego (1690–1761)*, w: „Nasza Przeszłość” XL, 1973, s. 215–216.

²² APK, rkps E 119: *Wypisy z dziennika Andrzeja Radwańskiego Malarza, sporządzone przez A. Grabowskiego*, s. 377. — K. Józkiwicz, *Andrzej Radwański — malarz krakowski 1711–1762. Rys życia i twórczości*, w: „Biuletyn Krakowski” III, 1961, s. 173.

Czasy archiprezbitera Leonarda Kielczewskiego (1761–1795)

- 1766: „sklarzowi od naprawiania gwiazdy nad ołtarzem wielkim w oknie gurnim [sic!] wiatrem wytrząskaney, który dał swoje szyby... 30”; Nad Gzemsy y do skarbcu wprawił szyb 36... 7.6”; „Cieślom od stawiania rusztowania nad skarbcem... 9”; „sklarzowi od okna... 5.10”. — (APK 3356, s. 246). —
- 1767: „P. Glixelemu Maystrowi Sklarzowi od sporządzenia swoim szkłem 5. Błatow czyli kwater, trzy w tył Wielkiego Ołtarza, a 2. w gorze pod dachem kościelnym, od strony S. Barbary, bo wiatr powyrywał y potłukł à 6... 30”; „od trynkowania tychże błatow 1.15”. — (Tamże, s. 268).
- 1768: „P. Glixelemu Maystrowi Sklarzowi od sporządzenia trzech błatow okien w kościele wytluczonych, w które weszło szyb 120 à 6 gr... 24”. — (Tamże, s. 298).
- 1769: „Maystrowi cieśli od rusztowania postawionego do okien kościelnych w tyle y w boku ołtarza wielkiego dla szklarza... 5.6”. — (Tamże, s. 316).
- 1770: „P. Jozefowi Kuczerowicowi sklarzowi od zrobienia 15. nowych błatow do 3. okien kościelnych, po 46. szyb w jednym blacie... 115”; „Temuż od przerobienia 4 błatow starych, do których nowe chawły [?] przystawił zapłaciłem... 4; Item 2 blat w tyle ołtarza wielkiego... 1.15; Item z boku Wielkiego Ołtarza wprawił szyb małych 15 à 4 gr... 2; Item zrobił 1 blat nad zakrystią, w nim szyb nowych 46 à 5 gr... 2; drugie poprawiając wprawił szyb 8... 1.10; cieśli od naprawiania rusztowania dla szklarza w tyle Wielkiego Ołtarza... 3.15”. — (Tamże, s. 326)
- 1773: „Sklarzowi od sporządzenia korony w oknie w kolorach... 10”. — (Tamże, s. 382).
- 1777, październik: „Reperacya okien od Wielkiego Ołtarza: Ludziom 4 co Drabiny zaciągali... 4, Murarzowi co wymował Rożna y trynkował te kwatery... 10. Sklarzowi za takowe kwatery 4... 26, Grobarzom co pilnowali w nocy Lin y Drabiny dałem 1.6”. — (Tamże, s. 492).

Czasy archiprezbitera Karola Lochmana (1795–1803)

- 1797, 16 września: „JPanu Melchiorowi Rostafińskiemu Sklarzowi od zrobienia dwoch okien nowych in Presbyterio podług podanego Regestru zapłaciłem... 810, cieślom od zrobienia dwoyga rusztowania do dwoch okien i zrucenia tego rusztowania dało się... 45”. — (AKM 193).
- 1802, 12 września: „cieślom od stawiania rusztowania do okien ktore reperowane były y nowe dawane wydano ogółem... 660, Sklarzowi za zrobienie nowego okna w małym Horze [sic!] i zreperowanie kilku okien po kościele wydano ogółem... 660”. — (Tamże).

Komentarz: Ambroży Grabowski (+1868) w swych spisywanych od 1832 r. *Pamiętnikach*, wspominając zmarłego Tomasza Rostafińskiego (data śmierci nieznaną), przytoczył jego opowieść: „kiedy jeszcze małym był chłopcem (lecz dobrze to pamięta) ojciec jego wezwany był do naprawy okien bocznych w prezbiterium kościoła Panny Maryi, które przez burze i wiatry mocno były zniszczone, a wiele szyb było potłuczonych albo ich zupełnie brakowało... Ta zaś reszta szyb, które jeszcze pozostały była ze szkła kolorowego tak jak te trzy okna nad wielkim ołtarzem... Te więc szyby kolorowe — całe czy roz-

bite — wyjmowali i z rusztowania wysokiego w tym celu wystawionego zrzucali na ziemię”, natomiast w innym miejscu przytacza słowa ks. Walentego Konarskiego, prokuratora kościoła Panny Maryi w r. 1838: „iż wie to z dawnego podania, że podobno cały mały chór (prezbiterium) był w nie [tzn. kolorowe okna] opatrzony, lecz gdy te skutkiem starości znacznie przez czas i wiatry zostały nadwerężone i wołały reparacyi, któryś z archiprezbiterów, biorąc za powód, że naprawa zbyt kosztowna, a przytem kościół zbyt zaciemniają, poważył się targnąć na tę starożytność, kolorowe okna zakasować i takowe białem szkłem zastąpić, jak są terazniejsze... Te kolorowe szyby, które jeszcze w dawnych pozostawały oknach, jako już do niczego nie przydatne zrucano z rusztowania w czasie dawania dzisiejszych okien i tłukły się one w drobne kawałki, a tylko odbierano ołów, który je spajał, jako jeszcze na co przydać się mogący (*Relata refero*)”²³.

Wbrew sugestii Grabowskiego, przejętej przez niektórych późniejszych autorów, do opisanego wyżej zniszczenia witraży średniowiecznych w prezbiterium doszło nie w czasach archiprezbitera Łopackiego, lecz Karola Lochmana, czyli „za rządu austriackiego”, „po r. 1794”, „przy końcu zeszłego [sc. XVIII] wieku”²⁴. Wydaje się nadto, że zniszczenie owo połączone było z pewnym uporządkowaniem kwater w trzech oknach zamknięcia prezbiterium, tzn. wstawieniem w miejsce kwater ze szkła białego kwater średniowiecznych, o czym niżej, s. 23.

1820: Prasa krakowska donosi, że będącego przejazdem w Krakowie Kawalera Thorwaldsena „niemniej zachwycaly okna starożytne w kościele Panny Maryi, świeżością i żywością najdoskonalszą kolorów uderzające, niezaprzeczone świadki utalentowanych niegdyś artystów polskich, których imiona smutnym zbiegiem nieszczęść krajowych, i zaślepianiem się cudzoziemszczyzną, w niepamięć poszły”²⁵. Zapewne efektem tych spostrzeżeń cudzoziemca był fakt, że w spisywanych pod koniec roku 1820 oraz po 1830 inwentarzach kościoła Mariackiego zwrócono po raz pierwszy uwagę (czego brak w spisywanych wcześniej protokołach wizytacyjnych) na kolorowe okna „różne Historye wyobrażające”, które „przy wschodzie słońca przeciw któremu są wystawione niewypowiedzianie zajmujący i nader przyjemny dla oka sprawiają widok”; równocześnie zaznacza się, że „potrzebują reparacyi”, „prędziej potrzebują naprawy”²⁶.

²³ *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*. Wydał St. Estreicher, t. II. BK 41, Kraków 1909, s. 114–115, 218–219. — O barwnych przeszkleniach wykonanych przez wspomnianego Tomasza Rostafińskiego, syna Melchiora, wspomina J. Rostafiński, *Przewodnik po Krakowie i okolicy*, Kraków 1891, s. 54, w odniesieniu do Collegium Maius: „W salach okna są z kolorowemi szybami, ozdobił je tak własnym kosztem Tomasz Rostafiński, kupiec i majster szklarski, podczas odnawiania budynku”.

²⁴ Te określenia czasu zniszczenia witraży podają: J. M.[aliszewski], *O oknach różnobarwnych w kościele Panny Maryi w Krakowie*, w: „Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności”, z. 3, Kraków 1835, s. 316. — J. Mączyński, *Pamiętka z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic*, Kraków 1845, cz. I, s. 177. — J. W. Smoniewski, *Wiadomości historyczno-statystyczne o kościele Archiprezbiterialnym N. Panny Maryi przy Rynku w Krakowie*, Kraków 1868, s. 8.

²⁵ *Przejazd Kawalera Thorwaldsen*, w: „Pszczółka Krakowska. Dziennik Liberalny, Historyczny i Literatyczny”. Rok 1820. Październik–listopad–grudzień, T. IV, ogólnego zbioru T. V, Kraków, s. 90–91.

²⁶ APK, rkps 3340: 1820. *Inwentarz kościoła par. archipr. pod tyt. Wniebowz. NPMar.*, s. 10, 101; w tymże fascykułe: *Opisanie Kościoła Parafialnego Archiprezbiterialnego pod tytułem Wniebowzięcia N. Maryi Panny* (po r. 1830), s. 117.

1835: Tomasz Niemczykiewicz podwyższa kaplicę grobową Frączkiewiczów o niskie pięterko, zasłaniające dolną część okna I, która zapewne w tym czasie — jeśli nie wcześniej — zostaje zamurowana²⁷.

Tenże (w l. 1834–1835) wznosi trzy składziki po bokach zamknięcia prezbiterium „pod” oknami nII — sII, nIII — sIII, przesłaniające dolne części tych okien, które — jeśli nie uprzednio (r. 1754), to w tym czasie zostały zamurowane²⁸.

Ks. J. Maliszewski zwraca uwagę na konieczność „ratowania” niszczących kwater z których każda jest bardzo ważna²⁹.

1859: 29 marca w kościele Mariackim odbyła się narada z udziałem archiprezbitera Jana Kogutowicza, członków Dozoru Kościelnego oraz zaproszonych: Pawła Popiela, c.k. Konserwatora Okręgu Rządowego Krakowskiego, Franciszka Paczkowskiego, członka Krakowskiego Towarzystwa Naukowego, oraz m.in. Święcickiego i Pstykiwicza, majstrów szklarskich. Celem narady było „zbadanie o ile okna kolorowe i Wielki Ołtarz... są uszkodzone i jakie wypadła przedsięwziąć środki ku ich wyreperowaniu”. W protokole z tej narady stwierdzono m.in.: „Okna te [tzn. trzy za ołtarzem wielkim] składają się z tafli pojedynczych, prostokątnych, przedstawiających każda z osobna przedmiot jakowy z historii świętej, wyrobiony ze szkielek kolorowych na ołowiu osadzonych. W wielkiej liczbie tych tafli pojedyncze szkielek kolorowe wypadły — lub są potraskane — w większej jeszcze liczbie w miejsce wypadłych szkielek kolorowych, przy poprzednich naprawach wprawiono białe szkielek, które obok istniejących szkielek kolorowych rażąco widok sprawiają. Nadto dostrzeżono, że okna te po obydwu stronach grubą warstwą brudu są pokryte. Okienne te tafle są osadzone w kamienne węgary od zewnątrz. Chcąc te piękne kolorowe okna do pierwotnego stanu przyprowadzić, wypadła je najprzód z obu stron dokładnie z brudu oczyścić, brakujące tafle czyli raczej małe kolorowe szybki innemi odpowiadającej barwy zastąpić, do czego posłużą szkielek kolorowe w składzie kościelnym zachowane, a o ile te nie wystarczą, wypadnie szkielek kolorowe z zagranicy sprowadzić, mianowicie zaś z Monachium lub z Drezna, gdzie fabryki tego rodzaju wyrobów istnieją. Podobnież szkielekami wypadnie kolejno zastąpić szkielek białe w oknach dziś gdziegdzie się znajdujące. Szybki uszkodzone przez potraskanie będzie można pokitować. Do uskutecznienia tej pracowitej i mozolnej naprawy wypadła, aby rusztowanie zewnątrz kościoła było urządzone, wewnętrzne roboty koło okien będą mogły być wykonane z klatki kościelnej na sznurach wiszącej”. Postanowiono również powołać specjalną komisję, czuwającą nad tymi robotami, z udziałem członków Oddziału Archeologii i Sztuk Pięknych Krakowskiego Towarzystwa Naukowego³⁰.

²⁷ KZSP IV: *Miasto Kraków*, cz. II: *Kościoty i klaszory Śródmieścia* 1. Pod red. A. Bochnaka i J. Samka. Tekst, Warszawa 1971, s. 12.

²⁸ *Jw.*, s. 13.

²⁹ M.[aliszewski], op. cit., s. 316.

³⁰ AKM, vol. VII, fasc. 6. — O stanie witraży, stwierdzonym w czasie tej narady, informował też J. Łepkowski, *Z przeszłości. Kościół N.M. Panny w Krakowie*, w: „Czas”, R. 1861, nr 196: 28 sierpnia, s. 2 „Z wielu tafli złożonych z drobnych szkielek kolorowych osadzonych na ołowiu, powylały kawałki, lub lekkie się trzymają będąc splekane. Inne znów barwione szkielek zastąpiono w czasie restauracji białemi. Druty mające

przed 1861: U szczytu trzech okien zamknięcia prezbiterium (I, nII oraz sII) wprowadzono „trzy rozety” (przeszklenie kamiennych okręgów, pozostałych po usunięciu, zapewne w w. XVIII, wewnętrznych maswerkowań), które: „psują zupełnie wrażenie jakie całość sprawiać powinna. Dla harmonii światła innymi nieprzepuszczalnymi zastąpić je trzeba”³¹.

1865, pierwsza połowa roku: Na zamówienie Edwarda Rastawieckiego malarz krakowski Ludwik Łepkowski wykonał podkolorowane akwarelami rysunki wszystkich w tym czasie zachowanych kwater średniowiecznych w prezbiterium kościoła Mariackiego, czyli w oknach I, nII oraz sII, codziennie rano wciągany w koszu na sznurze, do okien, na odpowiednią wysokość. Dokumentacja ta kończyła wykonywane od 1864 r. przerysy barwne wszystkich znanych w tym czasie średniowiecznych kwater witrażowych (oraz kilku nowożytnych) na obszarze Galicji. Sto osiemnaście akwarel według stu dwudziestu kwater mariackich (jeden rysunek kwatery ornamentalnej jest reprezentatywny dla trzech zachowanych kwater) wykonanych zostało w skali, z zaznaczeniem zarówno kształtów według przełożeń, rysunku i kolorów jak i z przerysem napisów i wskazaniem ubytków szkła (il. 5–14, 16, 18a, 20, 22–25, 26b, 27, 28). Ponadto Łepkowski wykonał barwny rysunek przeszklenia jednej „główki” i dolnej części maswerku (il. 14) oraz schemat układu poszczególnych kwater w ramach każdego z trzech okien, dzięki czemu wiadomo, które kwatery i w jakiej kolejności umieszczone były w danym oknie³², na ten temat zob. niżej, s. 32, 33, 38, 42.

Fakt, że górne (widoczne nad Ołtarzem Mariackim) połowy trzech okien wypełnione były ściśle kwaterami barwnymi, bez „pustych” miejsc szklonych bezbarwnie (zob. wyżej, s. 21), zdaje się dowodzić, że uprzednio je uporządkowano. Wobec braku przekazów z w. XIX o podjęciu takiej akcji przyjąć należy, iż wykonano ją na przełomie w. XVIII i XIX, w czasie niszczenia kwater prezbiterialnych, przy czym pola pochodzące z ewidentnie węższych okien, o innych niż w oknach zamknięcia prezbiterium podziałach poziomych, „poszerzono” bądź „powiększono”, uzupełniając je bezładnie fragmentami pochodzącymi z innych, zniszczonych kwater (il. 9).

Do restauracji średniowiecznych kwater mariackich przystąpiono w początku lat osiemdziesiątych w. XIX, w ramach długoletnich prac remontowych prowadzonych pod

utrzymywać tafle w wielu miejscach z osad swoich wyszły. Gruba warstwa pyłu pokrywa wszystkie, tak z zewnętrznej jak i wewnętrznej strony; a zdejmowanie jej dla porządku byłoby niebezpiecznym. Wtedy więc dopiero radzi komisja wziąć się do tego, gdy restauracja rozpoczętą zostanie. Ponieważ wypadnie wszelkie białe szkła i puste miejsca wypełnić stósownie dobranymi kawałkami, wielką pomocą być mogą do tego zachowane złomki różnymi czasy na posadzce kościelnej znalezione. Niemalą trudność restauracji przedstawia okoliczność, iż zewnątrz kościoła od góry do dołu rusztowania urządzić potrzeba, a z wnętrza użyją robotnicy klatki na sznurach u sklepienia zawieszanej. Rusztowanie zewnętrzne zdać się może do jednoczesnego przedsięwzięcia restauracji rzeźbionych szczytów słupów przyporowych”.

³¹ Łepkowski, *Z przeszłości...*, s. 2. — J. Łepkowski, *Szkice i obrazy. Z przeszłości*, Kraków 1862, s. 153.

³² O ukończeniu pracy przez Ludwika Łepkowskiego donosiła *Kronika miejscowa i zagraniczna*, w: „Czas” R. 1865, Nr 189: 30 sierpnia, s. 3. — O albumie Ludwika Łepkowskiego zob. L. Kalinowski, *Średniowieczne witraże w kościele Mariackim*, w: RK LVII, 1991, s. 27–32, il. 1–11.

nadzorem Komitetu Parafialnego, którego przewodniczącym został w r. 1880 Paweł Popielecki i po przeprowadzeniu w l. 1866–1871 restauracji retabulum Wita Stwosza, pod kierunkiem Władysława Łuszczkiewicza i Jana Matejki³³.

1882, drugi kwartał: Zgodnie z sugestią Pawła Popiela szklarz krakowski Teodor Zajdzikowski³⁴, od kilku lat zatrudniony w kościele Mariackim, wykonał nowe, białe przeszklenie dwu okien „od wschodu”, zapewne nIII oraz sIII³⁵.

1883, listopad: Prasa krakowska donosi, że „udało się w Krakowie wznowić dawne rękodzieło artystycznego szklarstwa średniowiecznego i zastosować je do restauracji starożytnych witraży kościoła Najś. Panny Maryi. Krakowski majster szklarski p. Zajdzikowski, którego uważaliśmy dotąd za jednego z tych, co umie doskonale stosować system białego szklenia do wielkich okien gotyckich, zachęcony od miłośników sztuki i wiedziony własną ciekawością doszedł do techniki wypalania barw w sposób średniowiecznej szklanej mozaiki. J. Ex. P. Popiel jako prezes dozoru kościelnego opatrzył go funduszem na urządzenie pieca i powierzył mu restaurację trzech blatów mocno zniszczonych witraży kościoła Panny Maryi. Oglądaliśmy przygotowane części i jeden blat napowrót złożony, i znajdujemy zupełne zadowolenie z dokonanej pracy”³⁶.

1884, styczeń: Sześć odnowionych kwater wprawionych zostało w okno (sII) po odczyszczeniu i oprawieniu w nowy ołów. „Boimy się, czy nie straciły nieco patyny wieków. Zrobiono wszystko, cokolwiek nakazywała roztropność i lepiej restaurowanemu a brakujące z większą miłością dopełnionemi byćby nie mogły. Szczęść Boże dalsze prace”³⁷.

styczeń i marzec: Płacono Raczyńskiemu (Baczyńskiemu?) „za kalkę i rysunek kolorowego okna”, „za kopiją okna kolorowego”³⁸.

listopad: Ukończona została restauracja kwater okna sII i ich wprawianie w okno równocześnie „zarząd kościoła postarał się o wypełnienie rozetowaniem kamienną górnej jego części... Dokonał tego kamieniarz p. Trembecki z takim poczuciem form, iż przychodzi zapomnieć, że się ma przed oczyma rzecz nową... Zaszklenie

³³ W kwietniu 1865, w czasie przygotowań do restauracji ołtarza Wita Stwosza, myślano o możliwości rozpoczęcia także naprawy witraży, por. J. Łepkowski, *O restauracji wielkiego ołtarza Kościoła N.M. Panny w Krakowie*, w: „Biblioteka Warszawska” 1865, t. II. Poczet nowy, t. II, s. 544: „Rusztowania zbudowane w celu naprawy ołtarza przydałyby się zarazem mogły do reperacji cennych okien różnobarwnych, tło jego stanowiących. Te już w roku 1835 poczynano za wymagające restauracyi, a dozór kościelny wyznaczył w roku 1859 komisję która o smutnym ich stanie raport złożyła”.

³⁴ Brak osobnego opracowania dotyczącego działalności Teodora Zajdzikowskiego zarówno w zakresie wykonywania nowych jak i restauracji średniowiecznych witraży. Zob. m.in. T. Kruszyński, *Pierwsze prace witrażowe Stanisława Wyspiańskiego i Józefa Mehoffera w kościele Mariackim w Krakowie*, w: PKHS IX, 1940, s. 266. — D. Czapczyńska, *Świeckie witraże w Krakowie. Uwagi o działalności krakowskich zakładów witrażowniczych od końca XIX wieku do roku 1939*, w: RK LIII, 1987, s. 140–141.

³⁵ AKM, rkps 729: *Dziennik Przychodu i Rozchodu pro fabrica Kościoła Archypres. NPMo. w Krakowie od r. 1879*, poz. 32 za rok 1882.

³⁶ *Malarstwo na szkle*, w: PSK I, nr 6: listopad 1883, s. 111.

³⁷ *O wyniku odnowy witraży kolorowych w kościele N.P. Maryi w Krakowie*, w: PSK II, nr 1: styczeń 1884, s. 15.

³⁸ AKM, rkps 729, poz. 5 i 23 za rok 1884.

tymczasowe ustąpi miejsca witrażom nowo skomponowanym w duchu malowań okna”³⁹.

1885, koniec roku: Zakończona zostaje restauracja kwater w oknie I, wykonana naprawa lasek kamiennych i uzupełniony maswerk przez Adama Trembeckiego⁴⁰.

1886 maj — 1887 maj: Wykonana zostaje restauracja kwater okna nII oraz uzupełnione wypełnienie maswerku⁴¹.

Komentarz: Restauracja kwater średniowiecznych przez Teodora Zajdzikowskiego trwała zatem od schyłku 1883 r. do pierwszych miesięcy 1887. Dla jej celów projekty restauracji poszczególnych kwater oraz projekty nowych kompozycji uzupełniających wykonano ołówkiem i akwarelą na kartonach o wymiarach średnio 65×48 cm, obecnie przechowywanych w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie w postaci trzytomowego albumu, zatytułowanego „Witraże staroświeckie w Kościele N.P. Maryi w Krakowie” (il. 15, 18b)⁴². Z porównania tychże projektów z akwarelami Ludwika Łepkowskiego oraz kwaterami w ich obecnym stanie wynika, iż w czasie restauracji uzupełniono wszystkie ubytki szkła, w tym głowy i szaty postaci (co w większości usunięto w czasie konserwacji w r. 1931), z zachowaniem pierwotnych układów ikonograficznych (np. w Pokłonie Trzech Króli w obramieniu czterołucznym, il. 18a, b) oraz dywaniki (częściowo zachowane do chwili obecnej). Rysunek nowo wykonany — szczególnie głów — raził prymitywizmem. Ze względów kompozycyjnych w dwu kwaterach okna sII zmieniono typ dywaników, usuwając stare (według akwarel Ludwika Łepkowskiego chyba dobrze zachowane) i wprowadzając nowe: kwatera z Wniebowstąpieniem i kwatera z Marią Magdaleną przy grobie Chrystusa utraciły dywaniki z wielkimi rozetami (grupa A/1) na rzecz tych z małymi rombami (grupa A/2). Również m.in. ze względów kompozycyjnych w dwu kwaterach w oknie nII: Chrystus z duszą Marii oraz Anioł grający na instrumencie, usunięto pierwotne obramienia sześcioluczne „opływowe” (grupa E) na rzecz typowych w tym oknie czterołucznych (grupa C) (il. 9, 15, 26b). Odmienne od pozostałych dywaniki i bordiury w kwaterze z Pogrzebem nie zidentyfikowanej świętej (?) (grupa A/4) zmieniono na właściwe grupie A/3 (il. 5d, c). Zmieniono nadto układ kwater w stosunku do odnotowanego przez Łepkowskiego, pozostawiając te same zespoły w ramach poszczególnych okien. Trzy kwatery przeniesione do najwyższego szeregu w oknie sII: Anioł z krzyżem — Ukrzyżowanie — Stworzenie Ewy, które widocznie nie mieściły się w przeznaczonych im polach, zostały przycięte od góry. Zaginęło pięć kwater, znanych z akwarel Ludwika Łepkowskiego: dwie ze scenami starotestamentowymi pod zwieńczeniami architektonicznymi z okna I (według akwarel Łepkowskiego były silnie zniszczone), jedna ornamentalna z tegoż okna, nadto z okna nII: kwatera z Adamem i Ewą przy pracy (według Łepkow-

³⁹ Jw., poz. 4 za rok 1885. — *Witraże kolorowe*, w: PSK II, nr 5 i 6: wrzesień i listopad 1884, s. 86.

⁴⁰ AKM, rkps 729, poz. 42 za rok 1885, poz. 7 i 22 za rok 1886.

⁴¹ Jw., poz. 63 i 74 za rok 1886, poz. 2 i 21 za rok 1887. — AKM, rkps 719: *Protokoły Posiedzeń Komitetu Kości. N.P. Maryi*, pod datą 24 lutego 1888. — Wł. Łuszczkiewicz, *Restauracja wnętrza presbiterium kościoła Panny Maryi w Krakowie*, Kraków 1889, s. 7.

⁴² Trzytomowy album (nr inw. 77144 abc) ofiarowany został do zbiorów Muzeum 24 października 1945 przez p. Zdzisława Zajdzikowskiego; tom „c” opublikowany został w: *Katalog Rysunków Architektonicznych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie. Cracoviana*, cz. 2. Oprac. W. Mossakowska, Warszawa 1986, poz. 59–99 na s. 335–338.

skiego była w złym stanie) i jedna ze sceną z życia nieznannej świętej (według Łepkowskiego w bardzo dobrym stanie) (il. 16). W miejsce utraconych wykonano szereg kwater nowych, w tym kwatery zachowane według projektów Wincentego Wodzinowskiego: dwie z Pielgrzymką polską u papieża oraz jedną z Prześladowaniem Podlasian (il. 17), nadto obecnie nie zachowane, usunięte w czasie konserwacji w r. 1931 (zob. niżej s. 28, 29): według projektu Wodzinowskiego — Matka Boska i Chrystus Ogrodnik, oraz według projektów nieznanego autora — Bóg Ojciec i św. Paweł. Wykonano też barwne przeszklenia zrekonstruowanych maswerków, usunięte w czasie konserwacji w r. 1931 (zob. niżej s. 27).

1904: W oknach zamknięcia prezbiterium założono siatki ochronne⁴³; przy tej okazji przeprowadzono drobne naprawy szkła, o czym świadczy wydrapane na fragmencie przeszklenia maswerku w oknie sII nazwisko: „Paczka /1904”, na które natrafiono w czasie trwającej obecnie konserwacji.

1914–1918: Brak informacji o sposobie zabezpieczenia witraży; najprawdopodobniej pozostały w oknach, być może oklejone tkaniną od zewnątrz i oszalowane⁴⁴.

1926 lub przed tym rokiem: Pierwsze fotografowanie kilku kwater umieszczonych w dolnych szeregach, dla potrzeb pracy ks. Henryka Brzuskiego (zob. Bibliografia, s. 60), wykonane zapewne z drabin ustawionych wewnątrz kościoła.

1926–1933: Z inicjatywy ks. infulata Józefa Kulinowskiego, archiprezbitera mariackiego, przeprowadzono restaurację świątyni, pod kierunkiem arch. Franciszka Mączyńskiego i dozorem Komitetu Restauracji Kościoła z prezesem Stanisławem Tomkowiczem na czele. Oprócz prac architektonicznych przeprowadzono konserwację średniowiecznych kwater witrażowych w Krakowskim Zakładzie Witrażów, Oszkleń i Mozaiki Stanisława Gabriela Żeleńskiego, pod nadzorem Józefa Mehoffera⁴⁵, a następnie w l. 1932–1933 — retabulum Wita Stwosza.

1927: Wybuch prochowni wojskowej w Witkowicach uszkodził m.in. kwatery witrażowe wtłaczając je do środka, wyginając i częściowo łamiąc przeołowienia⁴⁶.

1931, kwiecień: Dokonano rewizji przeszkleń z drabin ustawionych wewnątrz kościoła. Przegląd, w którym brał udział Józef Mehoffer, wykazywał zły stan witraży: w wielu miejscach wybite lub popękane szkła, obecność rażących w kolorze uzupełnień z lat osiemdziesiątych XIX w., szczególnie w kolorach błękitnym, fioletowo-szafirowym

⁴³ S. T.[omkowicz], *Kronika Krakowska. Pod względem opieki nad zabytkami*, w: „Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na Rok Pański 1905”, s. 88.

⁴⁴ W. „*Kronice ks.ks. Kanoników Regularnych Laterańskich przy kościele Bożego Ciała w Krakowie od roku 1893*”, k. 67 (Kraków, Archiwum Klasztoru Bożego Ciała, rkps bez sygn.), odnotowano pod datą stycznia 1915: „ankieta przy udziale rzeczoznawców ustaliła sposób zabezpieczenia witrażów w kościołach krakowskich. Witraże w kościele Najświętszej Panny Maryi i Bożego Ciała zabezpieczone będą oszalowaniem z desek i organtyną, jak się okazało bowiem podczas pierwszego obłężenia w Przemysłu mimo, iż na tamtejszą katedrę nie padł żaden wystrzał, witraże wyleciały”.

⁴⁵ Na temat Zakładu Witrażów Żeleńskiego m.in. Czapczyńska, op. cit., s. 141–147. — K. Pawłowska, *Witraże w kamienicach krakowskich z przelomu wieków XIX i XX*, Kraków 1994, s. 122, 145.

⁴⁶ T. Szydłowski, *Kronika konserwatorska z lat 1925 do 1928*, w: RK XXII, 1929, s. 140. — *Średniowieczne witraże kościoła N.M.Panny*, w: „Czas” R. LXXXIII, 1931, nr 95: 26 kwietnia, s. 2 (przedruk w: „Sztuki Piękne” IV, 1931, nr 5, s. 194–196, pt. *Średniowieczne witraże kościoła Marjańskiego zagrożone*).

i białym, oraz niewłaściwy układ kwater w ramach okien. Zdecydowano o szybkim podjęciu konserwacji, poczynając od okna południowego (sII)⁴⁷.

Do końca czerwca: W okno sII założono prowizorycznie (bez kitowania) sześć zrestaurowanych kwater (te zostały rozebrane, uzupełnione właściwie dobranymi kolorowymi szklami, oczyszczone i ponownie przeołowione) oraz dziesięć pól nowo wykonanego przeszklenia maswerku, według projektu pracującego w firmie Żeleńskiego artysty malarza Adama Siemianowicza. Wynik konserwacji spotkał się z dużym uznaniem ze strony Komitetu Restauracji Kościoła⁴⁸. Ks. Tadeusz Kruszyński przekazał fragment kwatery witrażowej, który dostał się w jego posiadanie „przed pewnym czasem” i jak się okazało pochodził z kościoła Mariackiego⁴⁹.

Przed końcem sierpnia: Przeprowadzony został kompletny remont kolejnych dwudziestu czterech pól, które — podobnie jak sześć poprzednich — zostały zamontowane w oknie; wykonano także konserwację metalowych szyn i wiatrownic⁵⁰. Do połowy września: Zrestaurowano i osadzono w oknie kolejne dziewięć pól; prace prowadzono pospiesznie ze względu na chłody⁵¹.

Do końca września: Zakonserwowano i ponownie osadzono w oknie piętnaście kolejnych pól oraz dwa pola „podmaswerkowe” (główki?), szyny i wiatrownice, wyjęto kolejnych szesnaście kwater (z czego siedem rozebrano); prace dotyczyły zarówno okna sII jak i okna I⁵².

Do połowy października: Naprawiono i osadzono dwanaście pól; wykonano i osadzono nowe przeszklenia maswerku okna I (niewątpliwie według projektu Adama Siemianowicza), wyjęto kolejne sześć kwater z okna I oraz część przeszklenia maswerku w oknie nII⁵³.

Do początku listopada: Przeprowadzono kompletną naprawę oraz osadzono w oknie I piętnaście kwater, w oknie nII siedem, wykonano i osadzono przeszklenie maswerku w oknie nII (niewątpliwie według projektu jw.), wyjęto kolejnych osiemnaście kwater, które rozebrano⁵⁴.

⁴⁷ *Średniowieczne witraże...* loc. cit. (zob. przyp. 46). — W wydrukowanym staraniem Komitetu Odnowienia Kościoła Najśw. Marii Panny w Krakowie *Sprawozdaniu Odnowienia Kościoła Najświętszej Marii Panny w Krakowie za rok 1930* stwierdzono m.in.: „Z pośród 11 okien w prezbiterium zrestaurowano siedem... Zrewidowano oszklenie tych 7 okien, dodano nowe części i przeołowiono wiele zniszczonych pól, szczególnie w partiach witrażowych” (s. 1), na rok 1931 przewidziano restaurację czterech dalszych okien, w tym trzech z XIV w., „zszpeconych w 1885”, które „obecnie mocno nadniszczone, tak, że śnieg i deszcz pędzony wiatrem wschodnim dostaje się przez nie do wnętrza kościoła”.

⁴⁸ AKM, vol. CXXXVII: Teczka „Rachunki z restauracji Kościoła N.P. Marji za rok 1931”, rachunek z dnia 30 czerwca. — T. Szydłowski. *Restauracja witraży kościoła N.M. Marji w Krakowie*, w: „Czas” R.LXXXIII, 1931, Nr 146: 28 czerwca, s. 1.

⁴⁹ St. Tomkowicz, *Z powodu barwnych okien kościoła Marjackiego*, w: „Czas” R. LXXXIII, 1931, Nr 153: 8 lipca 1931, s. 2.

⁵⁰ AKM, vol. CXXXVII: Teczka „Rachunki... 1931”, rachunek z dnia 21 sierpnia.

⁵¹ Jw., rachunek z dnia 14 września.

⁵² Jw., rachunek z dnia 22 września.

⁵³ Jw., rachunek z dnia 9 października.

⁵⁴ Jw., rachunek z dnia 3 listopada.

1931, do początku grudnia: W oknie nII osadzono po przeprowadzonej konserwacji osiemnaście kwater, w oknie I dziewięć, wyjęto siedemnaście kwater z okna nII, wykonano dwanaście kwater „geometrycznych” (zapewne do przeszklenia dolnej części okna I)⁵⁵.

Do końca grudnia: Zakonserwowano dwanaście kwater z okna nII, z czego w oknie osadzono jednaście oraz dwie kwatery według kartonów Wodzinowskiego. Pozostałe w oknie nII „puste” otwory na sześć kwater (w dwu dolnych szeregach) zabito kartonami i deskami, pozostawiając do dyspozycji Komitetu sześć pól: jedno średniowieczne (św. Małgorzata, w obramieniu czterołucznym), dwa odnowione (według kartonów Wodzinowskiego) oraz trzy z lat osiemdziesiątych XIX w. (nieznanego autora) bez wykonania naprawy⁵⁶. Zgodnie bowiem z podjętą 12 grudnia decyzją Komisji Konserwatorskiej postanowiono usunąć niektóre kwatery XIX-wieczne, ponieważ „rysunkiem, harmonią barw jak ogólnym charakterem nie harmonizują ze starymi witrażami”; postanowiono nadto „skopiować rysunek witrażów starych, przedstawiających sam ornament względnie samą architekturę, a dopuścić pewną swobodę w zestrojeniu barw, nie odbiegającym jednak od ogólnej harmonii”⁵⁷.

1932, 26 kwietnia: W oknie nII założono pięć nowych kwater, wykonanych według projektów Adama Siemianowicza (dwie ornamentalne i trzy z architekturą, il. 19) oraz szóstą średniowieczną. Nowe kompozycje oceniono pozytywnie „z wyjątkiem może pewnej niepożądanego przewagi koloru zielonego, który będzie zmieniony przez wytrawienie na miejscu. Z daleka bezwzględnie nikt by nie odróżnił tych pól od pozostałych starych kwater. W ten sposób restauracja trzech okien wschodnich w prezbiterium kościoła Mariackiego została szczęśliwie do końca doprowadzona”⁵⁸.

Komentarz: Dla celów przeprowadzonej w 1931 r. restauracji kwater Julian Pagaczewski wypożyczył z Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego album z akwarelami Ludwika Łepkowskiego z roku 1865, a za poradą Józefa Mehoffera Adam Siemianowicz wiernie skopiował „mariackie” akwarele, następnie — po wyjęciu kwater z okien — zaznaczał te szkła, które wprowadzono w czasie restauracji Zajdzikowskiego i które raziły kolorem lub rysunkiem. Naprawa poszczególnych pól polegała na:

- zmyciu ciepłą wodą z mydłem i sodą zewnętrznego nalotu, ale bez naruszania patyny (zewnętrzna skorupa brudu była bardzo stwardniała, od wewnątrz był to kopeć)
- po osuszeniu szkła kalkowano całość kwater według przełożeń

⁵⁵ Jw., rachunek z dnia 4 grudnia.

⁵⁶ Jw., rachunek z dnia 30 grudnia.

⁵⁷ APK, nr I. T. 1391: B. Treter, *Dziennik konserwatorski*, t. I: *Od dnia 1 sierpnia 1931 do dnia 31 sierpnia 1932*, mps, s. 16.

⁵⁸ Jw., s. 30. — AKM, vol. CXXXVII. Teczka *Rachunki za restaurację kościoła Marjackiego — NPMarii w Krakowie za lata 1932 i 1933*, rachunek z dnia 2 maja 1932. — J. M. [uczkowski], *Kościół N.P. Marji. Kronika Konserwatorska*, w: RK XXIV, 1933, s. 246. — *Co odnowiono w Kościele Marjackim w roku ubiegłym?*, w: „Ilustrowany Kurjer Codzienny” R. XXIV, Nr 16: 16 stycznia 1933, s. 15.

- na kalkach zaznaczano te szkła, które należało zastąpić nowymi oraz te szkła z napraw, które należało spatynować lub podtrawić kwasem (szczególnie jaskrawoniebieskie z 1886 r.)
- szkła wyjmowano z ołowiu i układano na podkładzie z kalki, by nie pomylić poszczególnych tafelek
- szkła wyjęte z ołowiu naklejano woskiem na matowych i lekko chropowatych taflach szklanych
- szkła niewłaściwe, dodane w XIX w., wymieniano na tzw. antyczne (według Komisji lepsze od tzw. katedralnych), te konturowano i patynowano, a następnie wypalano
- przed oprawieniem w ołów Józef Mehoffer sprawdzał wykonane prace i wnosił poprawki. Stosowano nowy ołów, węższy od normalnie używanego, następnie lutowano złączenia. Szczeliny z obu stron wypełniano lutem, który po stwardnieniu nie dopuszcza wilgoci, następnie szkła czyszczono z obu stron trocinami.

Ze względu na ograniczone fundusze pozostawiano białe przeszklenie w dolnych częściach okien I oraz nII, zasłoniętych ołtarzem Wita Stwosza, nadto w oknie I trzy kwatery Wodzinowskiego umieszczone nisko, zakryte ołtarzem; usunięto natomiast pozostałe kwatery XIX-wieczne, w czasie restauracji Zajdzikowskiego wszklone wysoko w okno nII i dobrze widoczne. Nowe kwatery Siemianowicza umieszczono nisko w oknie nII, tuż powyżej skrzydła retabulum. Wprowadzono też pewne zmiany w układzie kwater w oknach i między nimi (zob. niżej, s. 33–34, 38–39, 43–44), opierając się na ustaleniach ks. Henryka Brzuskiego. Wykonana została dokumentacja fotograficzna poszczególnych kwater; sześć z nich: Zwiastowanie, Ofiarowanie Dzieciątka Jezus w świątyni, Pokłon Trzech Króli, Ruben przy studni, Chrystus z duszą Marii, św. Małgorzata — zostało sfotografowanych, z polecenia Naczelnego Konserwatora Jerzego Remera, przed i po konserwacji, wszystkie pozostałe — staraniem Towarzystwa Miłośników Zabytków Krakowa — po konserwacji⁵⁹. W październiku 1931 wetknięto w maswerk okna I dokument z czasu restauracji Zajdzikowskiego, uzupełniony o podstawowe dane dotyczące nowej konserwacji⁶⁰.

- 1939, koniec sierpnia: Ustawiono rusztowania przy trzech oknach zamknięcia prezbiterium, kwatery witrażowe oklejono tkaniną zabezpieczającą przed wypadnięciem szkła⁶¹.
- 1944, połowa czerwca: „Stawia się rusztowania przy prezbiterium celem wyjęcia wszystkich witraży i schowania ich do schronu”⁶² (il. 4).

⁵⁹ Etapy postępowania przy restauracji kwater omówił Pomian Kruszyński, op. cit., w: „Czas” R. LXXXV. 1933, Nr 50: 2 marca, s. 2, oraz Nr 51: 3 marca, s. 2. — Staraniem Towarzystwa fotografic wykonał Stanisław Mucha; część negatywów przechowywana obecnie w Archiwum Fotograficznym Muzeum Narodowego w Krakowie.

⁶⁰ A. Chmiel, *Szkice krakowskie*, w: BK 100, Kraków 1939–1947, s. 133.

⁶¹ AKM, vol. CXXXVII, Teczka *Rachunki z wydatków na Wielki Ołtarz i witraże w Kościele Mariackim w roku 1939, w miesiącu sierpniu*, rachunki z 29 i 31 sierpnia dla p. Kality, majstra ciesielskiego, za stawianie rusztowań, oraz Franciszka Wojtyki za „oblepienie 3 głównych witraży Prezbiterium Ołtarza to jest 110 mtr² wraz z kłaiestrem i wykonaniem robocizny 220 zł”.

⁶² Treter, op. cit., t. VIII: *Dziennik po powrocie z Rumunii*, s. 79 (16 czerwca).

- 1945, 13 sierpnia: Józef Lepiarczyk obnotowuje, że „Witraże prezbiterium jeszcze nada zabezpieczone; wykonano z nich zdjęcia kolorowe za okupacji, ze strony polskiej i niemieckiej (dwa okna)”. Według informacji Franciszka Mączyńskiego z dnia 1 grudnia fotografie kolorowe „ze strony polskiej” wykonał w 1944 r. ks. dr Różycki Kraków, ul. Kanonicza 19/4; ze stu dwudziestu trzech klisz „30 jest w Krakowie reszta (93) w Firmie Aqua w Berlinie; ks. Różycki ma bliższy adres. Chciałby klisze odzyskać przy sposobności wyjazdu po ołtarz Stwosza do Norymbergi, bo te w strefie amerykańskiej”⁶³.
- 1947(?): Kwatery zostają wyjęte ze skrzyń, odczyszczzone i częściowo przeołowione przez pracowników Krakowskiego Zakładu Witraży Żeleńskiego⁶⁴.
- 1947–1948: Część kwater eksponowana jest czasowo w salach drugiego piętra Kamienicy Szołtyśkich oddziału Muzeum Narodowego w Krakowie, w której na pierwszym piętrze urządzono ekspozycję polskiej sztuki cechowej⁶⁵.
- 1949: Adam Bochnak wykonuje fotografie wszystkich (?) kwater mariackich⁶⁶. Kwatery wprawiono w okna zamknięcia prezbiterium przez pracowników Krakowskiego Zakładu Witraży Żeleńskiego⁶⁷.
- 1964, lato: Dla potrzeb Korpusu Witraży Średniowiecznych w Polsce, na zlecenie Polskiej Akademii Nauk, wystawione zostały rusztowania na zewnątrz trzech okien; poszczególne kwatery były systematycznie wyjmowane przez pracowników Krakowskiego Zakładu Witraży (dawniej Żeleńskiego), fotografowane przez artystę fotografa Stanisława Kolowcę z udziałem Wandy Gottwald, w całości i w fragmentach, w świetle przechodzącym i bocznym, oraz opisywane wg instrukcji CVMA przez prof. Lecha Kalinowskiego i mgr Helenę Małkiewiczównę, a następnie wprawiane w okna.
- 1986, 18 marca: Na Walnym Zgromadzeniu członków Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa podniesiona została konieczność przeprowadzenia ponownej konserwacji witraży mariackich ze względu na ich zły stan zachowania oraz zbliżającą się rocznicę pięćsetlecia ukończenia retabulum Wita Stwosza⁶⁸.
- 1989, pod koniec roku: Wydział Ochrony Zabytków Urzędu Miasta Krakowa podjął „długoterminowe prace konserwatorskie przy gotyckich witrażach w kościele NPMarii w Krakowie. Rozpoczęcie prac polegało na rozpoznaniu stanu zachowania

⁶³ J. L.[epiarczyk], *Dziennik konserwatorski 1945–1946*. APK, nr I. T. 2345, s. 36, 102. — Zob. też F. Kopera i K. Buczkowski, *Łośy zabytków artystycznych Krakowa*, w: *Kraków pod rządami wroga 1939–1945*. Praca zbiorowa pod red. J. Dąbrowskiego, Kraków 1946, BK 104, s. 56 (Ryc. 6 po s. 48: fotografia S. Frąckiewicza przedstawiająca wnętrze prezbiterium bez retabulum Wita Stwosza i witraży w oknach). — *Ci sami, Straty i zniszczenia dzieł sztuki i zabytków Krakowa*, w: *Kraków w latach okupacji 1939–1945*. *Studia i materiały*, w: RK XXXI, 1949–1957, s. 144.

⁶⁴ Wg informacji mgra inż. arch. Andrzeja Krzyżanowskiego. O przeprowadzonych naprawach świadczy porównanie fotografii witraży z r. 1931 oraz 1949.

⁶⁵ T. Dobrowolski, *Zarys historii Muzeum Narodowego w Krakowie*, w: „Muzeum Narodowe w Krakowie. Sprawozdania i Rozprawy. Rok 1951”, Kraków 1952, s. 42.

⁶⁶ Wg informacji mgra inż. arch. Andrzeja Krzyżanowskiego. Niektóre odbitki w zbiorach Korpusu Witraży Średniowiecznych w Polsce.

⁶⁷ Wg informacji mgra inż. arch. Andrzeja Krzyżanowskiego.

⁶⁸ Kalinowski, op. cit., s. 35.

szkła witraży oraz ołowiu”. Dnia 9 listopada Leszek Heine wymontował, za pomocą podnośnika, z okna wschodniego i okna południowo-wschodniego po trzy kwatery celem przeprowadzenia badań wstępnych, poprzedzających podjęcie właściwej konserwacji witraży mariackich⁶⁹.

Wykaz skrótów

- AKM: Archiwum kościoła Mariackiego w Krakowie, pl. Mariacki 5
 APK: Archiwum Państwowe w Krakowie, ul. Sienna 16
 BHS: „Biuletyn Historii Sztuki”
 BK: „Biblioteka Krakowska”
 CA 1300–1500: *Cracovia artificum 1300–1500*. Wydął J. Ptaśnik. *Źródła do Historii Sztuki i Cywilizacji w Polsce*, t. IV, Kraków 1917
 FHA: „Folia Historiae Artium”
 KDKK: *Kodeks Dyplomatyczny Katedry Krakowskiej Ś. Wacława*. Wydął i przypisami objaśnił Dr Fr. Piekosiński, cz. I–II, Kraków 1874, 1883
 KDMK: *Kodeks Dyplomatyczny Miasta Krakowa*. Wydął i przypisami objaśnił Dr Fr. Piekosiński, cz. I–II, Kraków 1879, 1882
 KZSP: *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*
 LB: *Joannis Długosz senioris canonici cracoviensis Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*. Wyd. A. Przeździecki, t. I–III, Cracoviae 1863–1864
 PKHS: „Prace Komisji Historii Sztuki”
 PSK: „Przyjaciel Sztuki Kościelnej”
 RK: „Rocznik Krakowski”

⁶⁹ Relacjonowanie przebiegu rozpoczętej w r. 1989 i trwającej do chwili obecnej konserwacji średniowiecznych witraży mariackich nie jest przedmiotem niniejszego opracowania. Z publikacji dotyczących rzeczonyj konserwacji wymienić można m.in.: *Katalog wystawy jubileuszowej w 40-lecie istnienia Wydziału Konserwacji Dzieł Sztuki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Maj–czerwiec 1991*, s. 53–54, poz. 83, s. 91–92, poz. 83, il. 83. — Z. Małecki, P. Karaszkievicz, *Korozja średniowiecznych szkiele witrażowych w środowisku Krakowa*, w: *Ogólnopolska Konferencja Naukowa: Poznawcze i praktyczne efekty badań prowadzonych w CPBP Nr 03.11 w latach 1986–1990*. PAN, Instytut Podstaw Inżynierii Środowiska, Zabrze 1991, s. 167–170. — P. Karaszkievicz, *Medieval Stained Glass Windows from St. Mary Church in Kraków: Deterioration and Conservation Proposals* w: *Preservation of Historic Stained Glass Windows. Experts Meeting on the NATO-CCMS Study. December 6–8, 1992, Würzburg. Agenda and Abstracts*, s. 38. — P. Karaszkievicz, L. Heine, *Średniowieczne witraże z Kościoła Mariackiego w Krakowie — stan zachowania i problemy konserwatorskie*, w: „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki”, vol. 4, No 1(12), 1993, s. 7–10.

Propozycje zmiany układu kwater w oknach I, nII i sII

W ciągu XIX i XX w., do czasu obecnej konserwacji, rozpoczętej w roku 1989 doszło dwukrotnie do zmiany układu kwater zarówno w ramach każdego z trzech okien jak i — w niewielkiej mierze — między oknami. Układ kwater „zastany” w roku 1865 znany jest z rozrysu okien w albumie Ludwika Łepkowskiego; o zmianach zaistniałych w l. 1883–1887 świadczy numeracja projektów restauracji w albumie Zajdzikowskiego oraz osobna numeracja przyjęta w pracy ks. Henryka Brzuskiego w roku 1926. Brak jest bezpośrednich przekazów dotyczących układu kwater wprowadzonego w czasie konserwacji Mehofferowskiej w roku 1931, który trwał do roku 1944 i — jak się wydaje — został powtórzony w 1949. Tym samym układ kwater do roku 1989 odpowiadał układowi z roku 1931.

OKNO I

- 1865: Trzydzieści dziewięć kwater średniowiecznych znajdowało się w trzynastu górnych szeregach, poczynając od pierwotnie ósmego szeregu. Były to: dwadzieścia jeden kwater ze scenami pod architektonicznymi zwieńczeniami z grupy F (il. 10), dziewięć ze scenami w rombach uzupełnionych czterema półkolami z grupy B (il. 6), dwie ze scenami w kolistych medalionach, z dywanikami: „w karpia łuskę” z grupy A/4 (il. 5d) oraz motywem małych rombów z grupy A/3 (il. 5c), dwie z architekturą z grupy H (il. 12), dwie ze scenami bez obramień z grupy G (il. 11), trzy kwatery ornamentalne z grupy I (il. 13).
- 1887: Podczas częściowej zmiany układu kwater wszklono w trzynaście górnych szeregów trzydzieści sześć kwater średniowiecznych oraz trzy nowo wykonane. Zaginęły trzy kwatery: dwie ze scenami pod zwieńczeniami architektonicznymi oraz jedna ornamentalna. Dodano trzy nowe kwatery, jedną u szczytu okna: 13(20)b, dwie w dolnych szeregach: 1(8)b oraz 2(9)b.
- 1931: Podczas kolejnej, częściowej zmiany układu w oknie wszklono trzydzieści sześć kwater średniowiecznych oraz trzy z XIX w. Dokonano niewielkiej wymiany kwater między oknami: do okna sII przeniesiono dwie z grupy A, w zamian — z okna sI jedną z grupy B, a z okna nII jedną kwaterę z grupy H.
- 1949: Jw.

W proponowanej zmianie układu kwater wzięto pod uwagę — w granicach możliwości — pierwotną kompozycję cyklu oraz chronologiczne następstwo scen, zob. Aneks II, prze s. 62/63.

Okno I, układ kwater w roku 1865

14(21)	„główka”	„główka”	„główka”
13(20)	Zabójstwo Abnera	Pocałunek Judasza	Sprzedanie Józefa
12(19)	Męczeństwo świętej	Spisek Żydów	Daniel i babilończycy
11(18)	Pogrzeb świętej(?)	Ostatnia Wieczerza	Ofiara Melchizedecha
10(17)	Spisek Absaloma	Panny głupia i mądra	architektura
9(16)	architektura	ornament	Dawid wraca z wojny
8(15)	scena starotestamentowa	Wskrzeszenie Łazarza	scena starotestamentowa
7(14)	Elizeusz wskrzeszający	Rzeź niewiniątek	Eliasz wskrzeszający
6(13)	Mordowanie kapłanów	Koronacja Marii	Uzdrowienie Miriam
5(12)	Uczta u Szymona	Matka Boska w Egipcie	Złoty cielec
4(11)	Trzej młodzieńcy	Pokłon Trzech Króli	Trzej aniołowie u Abrahama
3(10)	Dawid w Hebronie	Chrystus przed Piłatem	Przejście przez Morze Czerwone
2(9)	Eliasz i Jezabel	Powrót Jakuba	Grzech pierworodny
1(8)	Wysłannicy Mojżesza	ornament	ornament

„a”

„b”

„c”

CM.

Okno I, układ kwater w roku 1887

14(21)	„główka”	„główka”	„główka”
13(20)	Ofiara Melchizedecha	kwatera Zajdzikowskiego	Dawid wraca z wojny
12(19)	Trzej młodzieńcy	Rzeź niewiniątek	Dawid w Hebronie
11(18)	Sprzedanie Józefa	Spisek Żydów	Spisek Absaloma
10(17)	Daniel i babilończycy	Ostatnia Wieczerza	Zabójstwo Abnera
9(16)	Przejście przez Morze Czerwone	Pocałunek Judasza	Elizeusz wskrzeszający
8(15)	Koronacja Marii	Pokłon Trzech Króli	Panny głupia i mądra
7(14)	Powrót Jakuba	Chrystus przed Piłatem	Trzej aniołowie u Abrahama
6(13)	Eliasz wskrzeszający	Uczta u Szymona	Mordowanie kapłanów
5(12)	Eliasz i Jezabel	Matka Boska w Egipcie	Grzech pierworodny
4(11)	Uzdrowienie Miriam	Wskrzeszenie Łazarza	Złoty cielec
3(10)	Pogrzeb świętej (?)	architektura	Męczeństwo świętej
2(9)	architektura	kwatera Zajdzikowskiego	Wysłannicy Mojżesza
1(8)	ornament	kwatera Zajdzikowskiego	ornament

„a”

„b”

„c”

Okno I, układ kwater w latach 1931 — 1949 — 1989

14(21)	„główka”	„główka”	„główka”
13(20)	Trzej młodzieńcy	Powrót z Egiptu	Dawid w Hebronie
12(19)	Spisek Żydów	Ofiara Melchizedecha	Dawid wraca z wojny
11(18)	Daniel i babilończycy	Rzeź niewiniątek	Sprzedanie Józefa
10(17)	Zabójstwo Abnera	Ostatnia Wieczerza	Przejście przez Morze Czerwone
9(16)	Powrót Jakuba	Pocałunek Judasza	Spisek Absaloma
8(15)	Elizeusz wskrzeszający	Uczta u Szymona	Mordowanie kapłanów
7(14)	Eliasz wskrzeszający	Chrystus przed Piłatem	Panny głupia i mądra
6(13)	Trzej aniołowie u Abrahama	Pokłon Trzech Króli	Koronacja Marii
5(12)	Grzech pierworodny	Wskrzeszenie Łazarza	Uzdrowienie Miriam
4(11)	Złoty cielec	Matka Boska w Egipcie	Eliasz i Jezabel
3(10)	architektura	Prześladowanie Podlasiów, w. XIX	architektura
2(9)	ornament	Pielgrzymka polska u papieża, w. XIX	ornament
1(8)	architektura	Pielgrzymka polska u papieża, w. XIX	Wysłannicy Mojżesza

„a”

„b”

„c”

Uwagi do proponowanego nowego układu kwater:

kwatery z ornamentem: 2(9)a oraz 2(9)c, należy przenieść do okna sII

kwatery dodane w w. XIX: 1(8)b, 2(9)b, 3(10)b, należy przenieść do okna nII
do okna I należy przenieść dwie kwatery z okna sII: Boże Narodzenie i Ofiarowanie Dzieciątka w świątyni (z grupy B)

do okna I należy przenieść trzy kwatery z architekturą, powstałe w r. 1932, z okna nII.

Okno I, układ kwater zaproponowany w roku 1995

13(20)	Eliasz i Jezabel 4(11)c	Chrystus przed Piłatem 7(14)b	Daniel i babilończycy 11(18)a
12(19)	Zabójstwo Abnera 10(17)a	Pocałunek Judasza 9(16)b	Sprzedanie Józefa 11(18)c
11(18)	Dawid wraca z wojny 12(19)c	Spisek Żydów 12(19)a	Spisek Absaloma 9(16)c
10(17)	Ofiara Melchizedecha 12(19)b	Ostatnia Wieczerza 10(17)b	Uzdrowienie Miriam 5(12)c
9(16)	Eliasz wskrzeszający 7(14)a	Wskrzeszenie Łazarza 5(12)b	Elizeusz wskrzeszający 8(15)a
8(15)	Trzej młodzieńcy 13(20)a	Uczta u Szymona 8(15)b	Trzej aniołowie u Abrahama 6(13)a
7(14)	Dawid w Hebronie 13(20)c	Powrót z Egiptu 13(20)b	Powrót Jakuba 9(16)a
6(13)	Mordowanie kapłanów 8(15)c	Rzeź niewiniątek 11(18)b	Grzech pierwrodny 5(12)a
5(12)	Złoty cielec 4(11)a	Matka Boska w Egipcie 4(11)b	architektura „szeroka” 3(10)c
4(11)	Przejście przez Morze Czerwone 10(17)c	Ofiarowanie Dzieciątka Jezus w świątyni sII, 1(7)a	Wysłannicy Mojżesza 1(8)c
3(10)	architektura w ujęciu bocznym 3(10)a	Pokłon Trzech Króli 6(13)b	architektura wieży 1(8)a
2(9)	Koronacja Marii 6(13)c	Boże Narodzenie sII, 1(7)b	Panny głupia i mądra 7(14)c
1(8)	architektura 1932 nII, 1(7)b	architektura 1932 nII, 2(8)c	architektura 1932 nII, 2(8)a

„a”

„b”

„c”

OKNO nII

- 1865: Trzydzieści dziewięć kwater znajdowało się w trzynastu szeregach, poczynając od pierwotnie ósmego. Były to: dwadzieścia pięć kwater z obramieniami czterołucznymi z grupy C (il. 7), dziesięć z obramieniami sześciolucznymi z grupy D (il. 8), dwie z obramieniami sześciolucznymi „opływowymi” z grupy E (il. 9), jedna z architekturą z grupy H (il. 12), jedna z kolistym medalionem na tle dywanika z rombami i bordiurami z motywem małych półrozet, z grupy A/3 (il. 5c).
- 1887: Podczas częściowej zmiany układu wszklono w czternaście szeregów, poczynając od pierwotnie siódmego, trzydzieści siedem kwater średniowiecznych oraz pięć nowo wykonanych. Zagięły dwie kwatery średniowieczne: z medalionem ze sceną z życia nieznaney świętej (il. 16 a) oraz z obramieniem sześciolucznym, zawierającym przedstawienie Adama i Ewy przy pracy (il. 16 b). W dwu kwaterach o obramieniach sześciolucznych „opływowych” zmieniono obramienia na czterołuczne (il. 15). Dodano pięć nowych kwater, trzy w najwyższym szeregu: 14(20)abc, dalszą w 12(18)c oraz kolejną w 8(14)c.
- 1931: Podczas częściowej zmiany układu w oknie wszklono w czternaście szeregów trzydzieści siedem kwater średniowiecznych oraz pięć wykonanych w 1932. Dokonano niewielkiej wymiany kwater między oknami: kwaterę z architekturą przeniesiono do okna I, w zamian z okna sII przeniesiono jedną w obramieniu czterołucznym (ze św. Małgorzatą). Usunięto pięć kwater dodanych w w. XIX, w ich miejsce wykonano pięć nowych, umieszczonych w dwu najniższych szeregach: 1(7)abc, 2(8)a oraz c (il. 19).
- 1949: Jw.

Zasady proponowanej zmiany układu kwater — jak w oknie I.

Okno nII, układ kwater w roku 1865

14(21)	„główka” (?)	„główka” (?)	„główka” (?)
13(20)	Stworzenie aniołów	architektura	scena z życia nieznanego świętej
12(19)	Stworzenie słońca i księżyca	Anioł grający na lutni	Niesienie krzyża
11(18)	Bóg pokazuje Adamowi zwierzęta	Stworzenie roślin	Chrystus z duszą Marii
10(17)	Bóg przyprowadza Ewę do Adama	Stworzenie zwierząt	Ofiarowanie Dzieciątka Jezus w świątyni
9(16)	Zakaz spożywania owocu z Drzewa Wiadomości Dobrego i Złego	Bóg daje szaty Adamowi i Ewie	Grzech pierworodny
8(15)	Wygnanie Adama i Ewy z Raju	Adam i Ewa przy pracy	Bóg rzuca przekleństwo na węża
7(14)	Abel i Kain idą złożyć ofiarę	Chrzest Chrystusa	Zabójstwo Abela
6(13)	Zwiastowanie	Boże Narodzenie	Pokłon Trzech Króli
5(12)	Nawiedzenie	Koronacja Marii	Stworzenie Ewy
4(11)	Chrystus i centurion	Znalezienie Dzieciątka Jezus	Św. Barbara
3(10)	Uzdrowienie niewiasty pochyłej	Uzdrowienie chromego	Uzdrowienie chorego na puchlinę
2(9)	Uzdrowienie głuchoniemego	Wskrzeszanie Łazarza	Uzdrowienie ślepego od urodzenia
1(8)	Wjazd do Jerozolimy	Wyrzucenie czarta z opętanego	Uczta u Szymona

„a”

„b”

„c”

Okno nII, układ kwater w roku 1887

15(21)	„główka” (?)	„główka” (?)	„główka” (?)
14(20)	kwatera Zajdzikowskiego	kwatera Zajdzikowskiego	kwatera Zajdzikowskiego
13(19)	Niesienie krzyża	Stworzenie aniołów	Stworzenie słońca i księżyca
12(18)	Stworzenie roślin	Bóg pokazuje Adamowi zwierzęta	kwatera Zajdzikowskiego
11(17)	Zakaz spożywania owocu z Drzewa Wiadomości Dobrego i Złego	Bóg daje szaty Adamowi i Ewie	Grzech pierworodny
10(16)	Bóg przyprowadza Ewę do Adama	Ofiarowanie Dzieciątka Jezus w świątyni	Stworzenie zwierząt
9(15)	Wygnanie Adama i Ewy z Raju	Chrzest Chrystusa	Bóg rzuca przekleństwo na węża
8(14)	Abel i Kain idą złożyć ofiarę	Zabójstwo Abła	kwatera Zajdzikowskiego
7(13)	Nawiedzenie	Koronacja Marii	Zwiastowanie
6(12)	Pokłon Trzech Króli	Boże Narodzenie	Stworzenie Ewy
5(11)	Uzdrowienie ślepego (?)	Znalezienie Dzieciątka Jezus	Uzdrowienie niewiasty pochylej
4(10)	Uzdrowienie chorego na puchlinę	Uzdrowienie chromego	Św. Barbara
3(9)	Wjazd do Jerozolimy	Wyrzucenie czarta z opętanego	Uczta u Szymona
2(8)	Uzdrowienie ślepego od urodzenia	Wskreszanie Łazarza	Uzdrowienie głuchoniemego
1(7)	Chrystus z duszą Marii	architektura	Anioł grający na lutni

„a”

„b”

„c”

Okno nII, układ kwater w latach 1931 — 1949 — 1989

15(21)	„główka” 1931	„główka” 1931	„główka” 1931
14(20)	Chrzest Chrystusa	Ofiarowanie Dzieciątka Jezus w świątyni	Św. Barbara
13(19)	Stworzenie roślin	Grzech pierworodny	Stworzenie słońca i księżycy
12(18)	Niesienie krzyża	Bóg pokazuje Adamowi zwierzęta	Bóg daje szaty Adamowi i Ewie
11(17)	Bóg rzuca przekleństwo na węża	Stworzenie aniołów	Stworzenie zwierząt
10(16)	Bóg przyprowadza Ewę do Adama	Zakaz spożywania owocu z Drzewa Wiadomości	Uzdrowienie niewiasty pochyłej
9(15)	Nawiedzenie	Abel i Kain idą złożyć ofiarę	Stworzenie Ewy
8(14)	Kain zabija Abela	Koronacja Marii	Wygnanie Adama i Ewy z Raju
7(13)	Zwiastowanie	Boże Narodzenie	Uzdrowienie chorego na puchlinę
6(12)	Znalezienie Dzieciątka Jezus	Wjazd do Jerozolimy	Uzdrowienie ślepego od urodzenia
5(11)	Uczta u Szymona	Uzdrowienie chromego	Wyrzucenie czarta z opętanego
4(10)	Uzdrowienie głuchoniemego	Pokłon Trzech Króli	Wskrzeszenie Łazarza
3(9)	Chrystus z duszą Marii	Anioł grający na lutni	Chrystus i centurion
2(8)	architektura 1932	Św. Małgorzata	architektura 1932
1(7)	ornament 1932	architektura 1932	ornament 1932

„a”

„b”

„c”

Uwagi do proponowanego nowego układu kwater:

trzy kwatery z architekturą, wykonane w r. 1932: 1(7)b, 2(8)a oraz c, należy przenieść do okna I

do okna nII należy przenieść z okna I trzy kwatery z w. XIX.

Okno nII, układ kwater zaproponowany w roku 1995

14(20)	Św. Małgorzata 2(8)b	Koronacja Marii 8(14)b	Św. Barbara 14(20)c
13(19)	Wjazd do Jerozolimy 6(12)b	Wskreszenie Łazarza 4(10)c	Niesienie krzyża 12(18)a
12(18)	Uzdrowienie ślepego od urodzenia 6(12)c	Uzdrowienie głuchoniemego 4(10)a	Uczta u Szymona 5(11)a
11(17)	Uzdrowienie chorego na puchlinę 7(13)c	Uzdrowienie chromego 5(11)b	Uzdrowienie niewiasty pochyłej 10(16)c
10(16)	Chrzest Chrystusa 14(20)a	Uzdrowienie opętanego 5(11)c	Chrystus i centurion 3(9)c
9(15)	Pokłon Trzech Króli 4(10)b	Znalezienie Dzieciątka Jezus 6(12)a	Ofiarowanie Dzieciątka Jezus w świątyni 14(20)b
8(14)	Zwiastowanie 7(13)a	Boże Narodzenie 7(13)b	Nawiedzenie 9(15)a
7(13)	Wygnanie Adama i Ewy z Raju 8(14)c	Kain i Abel idą złożyć ofiary 9(15)b	Zabójstwo Abła 8(14)a
6(12)	Grzech pierworodny 13(19)b	Bóg daje szaty Adamowi i Ewie 12(18)c	Bóg przeklina węża 11(17)a
5(11)	Bóg przyprowadza Ewę do Adama 10(16)a	Stworzenie Ewy 9(15)c	Zakaz spożywania owoców z Drzewa Wiadomości Dobrego i Złego 10(16)b
4(10)	Stworzenie zwierząt 11(17)c	Stworzenie roślin 13(19)b	Bóg pokazuje Adamowi zwierzęta 12(18)b
3(9)	Anioł grający na lutni 3(9)b	Stworzenie aniołów 11(17)b	Stworzenie słońca 13(19)c
2(8)	Pielgrzymka polska u papieża, w. XIX I, 2(9)b	Chrystus z duszą Marii 3(9)a	Pielgrzymka polska u papieża, w. XIX I, 1(8)b
1(7)	ornament 1932 (bez zmiany)	Prześladowanie Podlasian, w. XIX I, 3(10)b	ornament 1932 (bez zmiany)

„a”

„b”

„c”

OKNO sII

- 1865: Czterdzieści dwie kwatery znajdowały się w czternastu szeregach, poczynając pierwotnie siódmego. Były to: dwadzieścia dwie kwatery ze scenami w kolistych medalionach na dywanikach z małymi rombami z grupy A/2 (il. 5b), szesnaście kwater ze scenami w kolistych medalionach na dywanikach z dużymi rozetami z grupy A/1 (il. 5a), trzy kwatery ze scenami w wielkich rombach uzupełnionych czterema półkolami z grupy B (il. 6), jedna kwatera z obramieniem czterołuczny z grupy C (il. 7).
- 1887: Po dokonaniu zmiany dywaników w dwóch kwaterach z medalionami i częściowej zmianie układu wszklono ten sam zasób pól, w tym m.in. dwadzieścia cztery kwatery z dywanikami z motywem małych rombów oraz czternaście z dywanikami z motywem dużych rozet.
- 1931: Podczas częściowej zmiany układu kwater w oknie wszklono w czternaście szeregów czterdzieści dwie kwatery średniowieczne. Dokonano niewielkiej wymiany kwater między oknami: do okna I przeniesiono jedną ze sceną w wielkim rombie uzupełnionym czterema półkolami, do okna nII jedną z obramieniem czterołucznym w zamian z okna I przeniesiono do okna sII dwie kwatery ze scenami w kolistych medalionach z grupy A.
- 1949: Jw.
- Zasady proponowanej zmiany układu kwater — jak w oknie I.

Okno sII, układ kwater w roku 1865

15(21)	„główka”	„główka”	„główka”
14(20)	Anioł z krzyżem	Chrystus Sędzia	Koronowanie cierniem
13(19)	Zdjęcie z krzyża	Ukrzyżowanie	Stworzenie Ewy
12(18)	Ofiara Abrahama	Aniołowie z trąbami	Mojżesz uderzający laską w skałę
11(17)	Dwaj Apostołowie	Archanioł Michał z wagą	Abraham i Izaak niosący drwa
10(16)	Dwaj Apostołowie	Koronacja Marii	Wąż miedziany
9(15)	Eliasz i wdowa z Sarepty niosąca drwa	Zaśnięcie Marii	Walka Dawida z Goliatem
8(14)	Dwie święte (?)	Niesienie krzyża	Chłopcy wyśmiewają Elizeusza
7(13)	Wniebowstąpienie	Zesłanie Ducha Św.	Cham wyśmiewa Noego
6(12)	Wniebowzięcie Eliasza	Chrystus i niewierny Tomasz	Śś. Katarzyna i Dorota
5(11)	Samson z drzwiami Gazy	Chrystus i Apostołowie	Gedeon i anioł
4(10)	Powrót syna marnotrawnego	Chrystus Ogrodnik	Zmartwychwstanie
3(9)	Śś. Barbara i Małgorzata	Maria Magdalena przy grobie Chrystusa	Oblubienica i Oblubieniec
2(8)	Oblubienica szukająca Oblubieńca	Boże Narodzenie	Ruben przy studni
1(7)	Powrót z Egiptu	Św. Małgorzata	Ofiarowanie Dzieciątka Jezus w świątyni

„a”

„b”

„c”

Okno sII, układ kwater w roku 1887

15(21)	„główka”	„główka”	„główka”
14(20)	Anioł z krzyżem	Ukrzyżowanie	Stworzenie Ewy
13(19)	Zdjęcie z krzyża	Chrystus Sędzią	Koronowanie cierniem
12(18)	Abraham i Izaak niosący drwa	Aniołowie z trąbami	Ofiara Abrahama
11(17)	Dwaj Apostołowie	Archanioł Michał z wagą	Mojżesz uderzający laską w skałę
10(16)	Walka Dawida z Goliatem	Zaśnięcie Marii	Wąż miedziany
9(15)	Dwaj Apostołowie	Koronacja Marii	Eliasz i wdowa z Sarepty niosąca drwa
8(14)	Wniebowstąpienie	Zesłanie Ducha Św.	Chłopcy wyśmiewają Elizeusza
7(13)	Dwie święte (?)	Niesienie krzyża	Cham wyśmiewa Noego
6(12)	Gedeon i anioł	Chrystus i niewierny Tomasz	Śś. Katarzyna i Dorota
5(11)	Wniebowzięcie Eliasza	Zmartwychwstanie	Samson z drzwiami Gazy
4(10)	Powrót syna marnotrawnego	Chrystus i Apostołowie	Śś. Barbara i Małgorzata
3(9)	Maria Magdalena przy grobie Chrystusa	Chrystus Ogrodnik	Oblubienica i Oblubieniec
2(8)	Ruben przy studni	Powrót z Egiptu	Oblubienica szukająca Oblubieńca
1(7)	Ofiarowanie Dzieciątka Jezus w świątyni	Św. Małgorzata	Boże Narodzenie

„a”

„b”

„c”

Okno sII, układ kwater w latach 1931 — 1949 — 1989

15(21)	„główka”	„główka”	„główka”
14(20)	Ukrzyżowanie	Anioł z krzyżem	Stworzenie Ewy
13(19)	Zdjęcie z krzyża	Koronowanie cierniem	Chrystus Sędzia
12(18)	Dwaj Apostołowie	Zmartwychwstanie	Ofiara Abrahama
11(17)	Wniebowzięcie Eliasza	Aniołowie z trąbami	Mojżesz uderzający laską w skałę
10(16)	Gedeon i anioł	Zaśnięcie Marii	Wąż miedziany
9(15)	Dwaj Apostołowie	Koronacja Marii	Eliasz i wdowa z Sarepty niosąca drwa
8(14)	Śś. Katarzyna i Dorota	Zesłanie Ducha Św.	Cham wyśmiewa Noego
7(13)	Samson z drzwiami Gazy	Niesienie krzyża	Dwie święte (?)
6(12)	Walka Dawida z Goliatem	Chrystus i niewierny Tomasz	Chłopcy wyśmiewają Elizeusza
5(11)	Wniebowstąpienie	Archanioł Michał z wagą	Abraham i Izaak niosący drwa
4(10)	Maria Magdalena przy grobie Chrystusa	Chrystus Ogrodnik	Oblubienica szukająca Oblubieńca
3(9)	Śś. Barbara i Małgorzata	Chrystus i Apostołowie	Powrót syna marnotrawnego
2(8)	Oblubienica i Oblubieniec	Męczeństwo świętej	Ruben przy studni
1(7)	Ofiarowanie Dzieciątka Jezus w świątyni	Boże Narodzenie	Pogrzeb świętej (?)

„a”

„b”

„c”

Uwagi do proponowanego nowego układu kwater:

Kwaterny ze scenami w wielkim rombie: 1(7)a oraz 1(7)b, należy przenieść do okna I kwaterny z ornamentem, obecnie I, 2(9)a oraz I, 2(9)c, należy przenieść do okna sII.

Okno sII, układ kwater zaproponowany w roku 1995

14(20)	Anioł z krzyżem 14(20)b	Chrystus Sędzia 13(19)c	Aniołowie z trąbami 11(17)b
13(19)	Dwaj Apostołowie 9(12)a	Archanioł Michał z wagą 5(11)b	Dwaj Apostołowie 12(18)a
12(18)	Śś. Barbara i Małgorzata 3(9)a	Koronacja Marii 9(15)b	Śś. Katarzyna i Dorota 8(14)a
11(17)	Dwie święte (?) 7(13)c	Zesłanie Ducha Św. 8(14)b	Zaśnięcie Marii 10(16)b
10(16)	Pogrzeb świętej (?) 1(7)c	Wniebowstąpienie 5(11)a	Wniebowzięcie Eliasza 11(17)a
9(15)	Gedeon i anioł 10(16)a	Chrystus i Apostołowie 3(9)b	Niewierny Tomasz 6(12)b
8(14)	Powrót syna marnotrawnego 3(9)c	Chrystus Ogrodnik 4(10)b	Oblubienica i Oblubieniec 2(8)a
7(13)	Ruben przy studni 2(8)c	Maria Magdalena przy grobie Chrystusa 4(10)a	Oblubienica szukająca Oblubieńca 4(10)c
6(12)	Samson z drzwiami Gazy 7(13)a	Zmartwychwstanie 12(18)b	Walka Dawida z Goliatem 6(12)a
5(11)	Stworzenie Ewy 14(20)c	Zdjęcie z krzyża 13(19)a	Mojżesz uderzający laską w skałę 11(17)c
4(10)	Ofiara Abrahama 12(18)c	Ukrzyżowanie 14(20)a	Wąż miedziany 10(16)c
3(9)	Abraham i Izaak niosący drwa 5(11)c	Niesienie krzyża 7(13)b	Eliasz i wdowa z Sarepy niosąca drwa 9(15)c
2(8)	Cham wyśmiewa Noego 8(14)c	Koronowanie cierniem 13(19)b	Chłopcy wyśmiewają Elizeusza 6(12)c
1(7)	ornament I, 2(9)a	Męczeństwo świętej 2(8)b	ornament I, 2(9)c

„a”

„b”

„c”

IKONOGRAFIA, STYL ORAZ DATOWANIE WITRAŻY Z PRÓBĄ REKONSTRUKCJI PIERWOTNEGO UKŁADU*

W ciągu drugiej połowy XIV wieku kilka zespołów witrażowników, poczynając — zgodnie ze zwyczajem — od najważniejszego liturgicznie okna I i posuwając się ku zachodowi, wykonywało sukcesywnie przeszklenia, w większości figuralne, jedenastu okien prezbiterium kościoła Mariackiego.

Na podstawie wielkości okien i wymiarów kwater na tyle dobrze zachowanych, iż uznać je można za zbliżone do pierwotnych: około $95 \times 65-70$ cm, a w kilku przypadkach około 78×53 cm (zob. s. 14), przyjąć wypada, że ośmiu oknach: I–IV i sV, mieściło się po dwadzieścia trójkwaterowych szeregów o wysokości 95 cm, zwieńczonych główkami, a w krótszym oknie sVI — siedemnaście. W dwu najwęższych oknach: nV i nVI, najprawdopodobniej umieszczone były kwatery o wysokości 78 cm, w czternastu lub piętnastu szeregach (nieznana wysokość główek). Tym samym szacunkowa ilość pierwotnych kwater we wszystkich oknach prezbiterium przekraczała liczbę sześciuset.

W oparciu o literaturę przedmiotu, w tym głównie monografię ks. Henryka Brzuskiego, opublikowaną w Krakowie w roku 1926 (zob. s. 58 — Aneks I) oraz wyniki badań przeprowadzonych w ramach prac nad polskim tomem Korpusu Witraży Średniowiecznych, w obecnym zasobie liczącym sto siedemnaście kwater, wyróżnić można pozostałości ośmiu zespołów ikonograficznych i kompozycyjnych; są nimi:

- cykl Biblii Pauperum — sześćdziesiąt dziewięć kwater (il. 5a, b, 6, 10, 20);
- cykl starotestamentowy — czternaście kwater (il. 24);
- cykl nowotestamentowy — dwadzieścia jeden kwater (il. 7, 8, 18, 25);
- cykl maryjny I — jedna kwatera figuralna i dwie architektoniczne (il. 12, 28a, b);
- cykl maryjny II — cztery kwatery (il. 9, 26);
- cykl z Pannami mądrymi i głupimi — jedna kwatera figuralna i jedna architektoniczna (il. 11, 28c, d);
- cykl hagiograficzny — dwie kwatery (il. 5c, d, 23);
- przeszklenia wyłącznie ornamentalne — dwie kwatery (il. 13).

* Niniejszy tekst jest skróconą wersją szczegółowego opracowania średniowiecznego zespołu witrażowego w kościele Mariackim w Krakowie, w ramach przygotowywanego do druku polskiego tomu „Korpus Witraży Średniowiecznych” („Corpus Vitrearum Medii Aevi. Polen”).

Zasób ten powiększyć można o pięć pól znanych z akwarel Ludwika Łepkowskiego zaginionych w czasie restauracji Teodora Zajdzikowskiego (zob. s. 25–26) (były to: dwie kwatery ze scenami starotestamentowymi z cyklu Biblii Pauperum, jedna z cyklu starotestamentowego, jedna z cyklu hagiograficznego i jedna ornamentalna, il. 16), oraz o również zaginioną, lecz znaną z fotografii kwaterę z Aniołem grającym na cymbałach z cyklu maryjnego II (zob. s. 14, przyp. 2 i il. 26c).

Cykl Biblii Pauperum dzieli się, ze względu na kompozycję kwater i ich triad, na dwie części. W pierwszej układ szeregu polegał na umieszczeniu kwatery grupy „B” z sceną nowotestamentową, otoczoną czterema półpostaciami proroków trzymających baderole z napisami, między dwiema kwaterami grupy „F” z odpowiadającymi jej „zidentyfikowanymi” przez umieszczone u dołu podpisy typami starotestamentowymi zwieńczonymi identycznymi motywami architektonicznymi (il. 20). Ilość wzorów zwieńczeń, jaką dysponował warsztat, była mniejsza niż ilość szeregów, stąd kilkakrotnie powtarzanie rodzajów zwieńczeń. Kompozycję okna jako całości tworzyło zestawienie rzędu środkowego, w postaci ciągu rombów nałożonych na dywanik kontynuowany aż do główki (il. 14), z rzędami skrajnymi, w których „prześwity” architektoniczne wieńczące sceny upodabniały się do wielokondygnacyjnych wież. Wertykalizm form równoważony był — istotnym dla odczytywania programu ikonograficznego — horyzontalnym zróżnicowaniem barwnym, polegającym na konsekwentnie stosowanej alternacji kolorów też w obrębie szeregu i między szeregami:

błękit w tle sceny	rubin w tle sceny w rombie błękit w tle półkoli	błękit w tle sceny
rubin w tle sceny	błękit w tle sceny w rombie rubin w tle półkoli	rubin w tle sceny

„a”

„b”

„c”

Z analizy ikonograficznej zachowanych kwater pierwszej części cyklu wynika, że część ta liczyła pierwotnie dwadzieścia triad — wypełniała zatem całe okno — poczynając od nie zachowanej obecnie triady: Zwiastowanie pomiędzy odpowiadającymi mu typami starotestamentowymi: Bóg rzuca przekleństwo na węża oraz Runo Gedeona, po triadę w całości zachowaną: Chrystus przed Piłatem pomiędzy odpowiadającymi typami: Elias i Jezabel oraz Daniel i babilończycy. Kierunek odczytywania biegł najprawdopodobniej od dołu ku górze okna (zob. Aneks II — przy s. 62/63).

Pierwsza część cyklu powtarzała bardzo wiernie wybór i układ odpowiedniej części ilustrowanych, rękopiśmiennych Biblii Pauperum z XIV w., liczących z zasady trzydzieści cztery triady przedstawień¹. Pewne szczegóły i sformułowania ikonograficzne zachowanych scen, m.in. Obalenia bożków egipskich (Matka Boska z Dzieciątkiem w Egipcie

¹ Omawia je i analizuje G. Schmidt, *Die Armenbibeln des XIV. Jahrhunderts*, Graz-Köln 1967 (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Hrsg v. L. Santifaller, Bd XIX).

Powrotu Dawida z Hebronu, Powrotu Jakuba, Przejścia przez Morze Czerwone, Trzech aniołów u Abrahama, Elizeusza wskrzeszającego syna Sunamitki, Józefa sprzedanego Putyfarowi czy Zabójstwa Abnera, wskazują na bezpośredni wzór, którym się posłużono. Byłby nim nie zachowany (?) rękopis Biblii Pauperum „rodziny austriackiej”, należący do wyróżnionej w jej obrębie przez Gerharda Schmidta „pod-rodziny Konstancja”. Pod-rodzinę tę reprezentuje obecnie tylko jeden egzemplarz południowoniemiecki, wykonany w 3. ćwierci XIV w., przechowywany w Rosgartenmuseum w Konstancji, Ms 31 (il. 21). Mimo iż późny i dość prymitywny, zdaniem Schmidta, może służyć za podstawę do rekonstrukcji egzemplarza, od którego pochodzi cała rodzina austriacka².

Egzemplarz „wzorczy” kwater mariackich — jeśli sądzić po jego witrażowej „replice” — był nie tylko starszy od egzemplarza w Konstancji, miał bowiem łacińskie, nie tłumaczone na górnoniemiecki wersety prorocत्व, ale także prezentował wyższy poziom wykonania.

Przekształcenie wzoru w kwaterach mariackich polegało na zastąpieniu kolistego medalionu ze sceną nowotestamentową — rombem, lepiej dającym się wpisać w pole kwatery, oraz na wprowadzeniu zwieńczeń architektonicznych nad scenami starotestamentowymi; opuszczono tytułusy, lekcje i napisy identyfikujące niektóre z postaci starotestamentowych, pozostawiono jednak łacińskie prorocत्व na banderolach i wprowadzono łacińskie „podpisy” pod scenami ze Starego Testamentu (il. 20–21).

Część druga cyklu krakowskiej Biblii Pauperum, będąca jej bezpośrednią kontynuacją, zakończona wielokwaterowym, kilkuszeregowym przedstawieniem Sądu Ostatecznego, liczyła pierwotnie także dwadzieścia triad, wypełniając całe okno. Układ szeregu uległ zasadniczej — w stosunku do części pierwszej — zmianie, z daleko idącym uproszczeniem: miejsce rombów z półkolami zajęły archaiczne, koliste medaliony, na rzecz których zanikły również zwieńczenia architektoniczne. Umieszczonej pośrodku kwatery grupy „A/1” ze sceną nowotestamentową lub dotyczącą Sądu Ostatecznego towarzyszyły po bokach dwie kwatery grupy „A/2” z odpowiednimi typami starotestamentowymi lub przedstawieniami łączącymi się z *Extremum iudicium* (il. 22). Kompozycję okna jako całości stanowiła zatem sieć jednokształtnych okręgów umieszczonych na sięgających główek dywanikach z bordiurami, alternujących w pionach, w rytmie: a — b — a. Tę zdecydowanie wertykalną kompozycję do pewnego stopnia osłabiała konsekwentne stosowanie we wszystkich medalionach błękitnego tła. Narracja — podobnie jak w części pierwszej — rozwijała się od dołu okna ku górze (zob. Aneks III — przy s. 62/63).

Druga część cyklu rozpoczynała się (?) od zachowanej triady: Koronowanie cierniem Chrystusa między Wyszdyzaniem Noego — Wyszdyzaniem Elizeusza. Odstępstwem od „kanonicznego” zestawu triad Biblii Pauperum było zakończenie całości sceną Koronacji Marii, poprzedzoną Jej Zaśnięciem, gdy z reguły sceny te występowały wymiennie, z tą samą parą typów: Betsabe zasiadająca na tronie Salomona obok niego — Estera zasiadająca obok Ahaswera na jego tronie. To wzbogacenie akcentów maryjnych w cyklu krakowskim związane było zapewne z wezwaniem kościoła: Wniebowzięcia NP Marii. Mając do dyspozycji jedną parę typów, w rekonstrukcji przyjmuje się starotestamen-

² Tamże, s. 16–17, 31, 32, 58, 59, 64, 127, 128, 157, Taf. 18–19. — Zob. też wydanie faksymilowe La i b u. Schwarz, *Biblia Pauperum. Nach dem Original in der Lyceumsbibliothek zu Constanz*, ²Freiburg i. Br. (1892).

towe Koronacje jako typy Zaśnięcia Marii (jak w austriackiej „pod-rodzinie Sant Florian”³), wprowadzając w miejsce typów Koronacji Marii — pary *Virgines capitales* — dwu zachowanych kwaterach (il. 22).

Osadzone u szczytu okna przedstawienie Sądu Ostatecznego wypełniało najprawdopodobniej cztery szeregi, zrekonstruowane według analogicznych przedstawień, bardzo rzadko występujących w rękopiśmiennych egzemplarzach Biblii Ubogich. Jeśli zatem druga część cyklu Biblii zajmowała piętnaście szeregów, Sąd Ostateczny — cztery, pozostawiało jeszcze jeden nieznaną szereg, być może pierwszy, u samego dołu okna. Zawierać mógł Biczowanie Chrystusa wraz z odpowiadającymi typami — sporadycznie występujące w tym kontekście w XIV w.⁴, lub przedstawienia fundatorów. Teoretycznie możliwe jest także uwzględnienie w szeregu poprzedzającym Sąd Ostateczny triady z Końcem Świata (typy Potop i Zniszczenie Sodomy), znanej z austriackiej „pod-rodziny Kremsmünster”⁵.

Przedstawione wyżej wątpliwości i alternatywy wynikają z domniemanej zmiany wzoru. O ile bowiem pierwsza część cyklu wzorowana była na egzemplarzu „pod-rodziny Konstancja”, to w drugiej dostrzega się zanikanie tych relacji na rzecz innych i różnorodnych pokrewieństw. Ów nowy (?) wzór zawierał scenę Zdjęcia z krzyża — jak w „pod-rodzinie Kremsmünster” czy „Konstancja” (tu jednak w innej redakcji ikonograficznej) oraz zapewne rozbudowaną i pozbawioną typologicznych odniesień kompozycję Sądu Ostatecznego, jak w Biblii Ubogich w Weimarze czy Metten⁶.

W cyklu starotestamentowym układ kwater w ramach jednego szeregu polegał na ujęciu kwatery środkowej z grupy „D” dwiema bocznymi grupy „C” (il. 24). Tym samym kompozycję całego okna tworzyły trzy pionowe alternujące obramienia oraz dywaniki i bordiurki sięgające nie zachowanych główek, w rytmie: a — b — a. Przy tym wertykalizmie, po części osłabionym konsekwentnie stosowanym błękitnym tłem scen kierunku odczytywania cyklu biegł poziomo, według szeregów, od lewej ku prawej.

Tematyka zachowanych scen dotyczy początku Księgi Genesis: Stworzenie aniołów, Stworzenie roślin, Stworzenie słońca i księżyca, Stworzenie czworonogów, Bóg pokazuje Adamowi zwierzęta, Stworzenie Ewy, Bóg przyprowadza Ewę do Adama, Zakaz spożywania owocu z Drzewa Wiadomości Dobrego i Złego, Grzech pierworodny, Bóg rzuca przekleństwo na węża, Wygnanie Adama i Ewy z Raju, Bóg daje odzienie Adamowi i Ewie, Ofiara Abela i Kaina, Zabójstwo Abela, scena znana z akwareli Łepkowskiego: Adam i Ewa przy pracy. Nie ulega wątpliwości, że cykl wypełniał całe okno i tym samym liczył sześćdziesiąt przedstawień, poczynając od pełnej ilustracji Siedmiu Dni Stworzenia umieszczonych zapewne w „niebie”, czyli u szczytu okna. Ten odmienny od zwykłego

³ A. Camesina u. G. Heider, *Die Darstellungen der Biblia Pauperum in einer Handschrift des XIII Jahrhunderts, aufbewahrt im Stifte St. Florian im Erzherzogthume Österreich ob der Enns*, Wien 1863, Taf. XXXIV. — Schmidt, op. cit., s. 13.

⁴ Schmidt, op. cit., s. 47, 50, 124 — poz. 40–40a.

⁵ Tamże, s. 19, 124 — poz. 35, s. 158, Taf. 23b.

⁶ Tamże, s. 39, 46, 124 — poz. 36a. — Sąd Ostateczny w Biblii Pauperum z około 1350–1360 w d. Grossherzogliche Bibliothek w Weimarze (cod. max. 4) reprodukowany w wydaniu faksymilowym: *Biblia Pauperum. Apocalypsis. Die Weimarer Handschrift*, Leipzig (1977), fol. 10; w Biblii Pauperum. z r. 1410 z opactwa benedyktynów w Metten, obecnie Monachium, Bayerische Staatsbibliothek, cod. lat. 8201 w: H. Cornell, *Biblia Pauperum*, Stockholm 1925, Taf. 45.

stosowanego w cyklach witrażowych kierunek odczytywania akcji od góry ku dołowi właściwy jest także innym — choć bez pełnej konsekwencji — zachowanym cykлом Genesis⁷. Nie da się natomiast obecnie ustalić pełnego wyboru scen, czyli zakresu ilustracji omawianego cyklu.

Cykl nowotestamentowy również, bez wątpienia, wypełniał pierwotnie całe okno i miał identyczną kompozycję formalną i barwną jak cykl starotestamentowy (il. 25). Zachowane sceny: Zwiastowanie, Nawiedzenie, Boże Narodzenie, Pokłon Trzech Króli, Ofiarowanie Dzieciątka Jezus w świątyni, Powrót ze świątyni Jerozolimskiej, Chrztost Chrystusa, Uzdrawienie: niewidomego, sługi centuriona, głuchoniemego, chorego na puchlinę, chromego, niewiasty pochyłej, Wyrzucenie czarta z opętanego, Uczta u Szymona, Wskrzeszenie Łazarza, Wjazd do Jerozolimy, Niesienie krzyża, Koronacja Marii, św. Barbara, św. Małgorzata — wskazują, że dzielił się pierwotnie na cztery „równoważne” zapewne części: Dzieciństwo Chrystusa — Jego działalność publiczną z licznymi ilustracjami cudów — Mękę — okres po Zmartwychwstaniu⁸. Tym razem kierunek odczytywania cyklu biegł zapewne od dołu — od Zwiastowania lub scen je poprzedzających, ku górze i kończył Koronacją Marii, flankowaną przez kwatery ze świętymi Dziewicami: Barbarą i Małgorzatą.

Z cyklu maryjnego I zachowana jest tylko jedna kwatera figuralna grupy „G”, pochodząca z rzędu środkowego: Koronacja Matki Boskiej (na rubinowym tle), oraz dwie kwatery architektoniczne grupy „H”: z rzędu „a” na tle błękitnym oraz z rzędu „b” na tle rubinowym, co świadczy o pierwotnej alternacji kolorów tła w pionach: błękit — rubin — błękit. Tym razem mamy do czynienia z bardzo nikłymi pozostałościami cyklu, który prawdopodobnie wypełniał całe okno. Jego kompozycję tworzyły bądź wyłącznie sceny figuralne, dopiero u szczytu okna zwieńczone kwaterami z architekturą, bądź też szeregi kwater figuralnych dzielone były rytmicznie kwaterami architektonicznymi (il. 27–28a, b). Rekonstrukcja programu ikonograficznego tego cyklu jest — ze względów oczywistych — niemożliwa.

Z cyklu maryjnego II zachowane są dwie kwatery w swym pierwotnym kształcie i wymiarach (78×53 cm), z przedstawieniami: Święta Rodzina w drodze do świątyni Jerozolimskiej, Powrót ze świątyni Jerozolimskiej, dwie kolejne silnie przekształcone i powiększone: Chrystus trzymający duszę Marii, Anioł grający na lutni (z rzędu „c”); z fotografii tylko znana jest kolejna kwatera z Aniołem grającym na cymbałach (również z rzędu „c”), wszystkie obecnie lub pierwotnie należące do grupy „E”, o jednolitym błękitnym tle (il. 9, 26). Kompozycję całości okna tworzyła zatem gęsta sieć identycznych, wielołącznych, częściowo stykających się wzajemnie obramień.

Był to, jak się wydaje, bardzo rozbudowany cykl maryjny, ze szczegółowo zilustrowanym dzieciństwem Chrystusa (zachowana bardzo rzadko występująca scena Drogi do świątyni), być może poprzedzonym Dzieciństwem i młodością Marii, a zakończony wielokwaterową i kilkuszeregową kompozycją Zaśnięcia, Pogrzebu (?) i Koronacji Marii.

⁷ Przykłady wymienia V. Chieffo Raguin, *Stained Glass in Thirteenth-Century Burgundy*, Princeton (1982), s. 138–140.

⁸ H. Małkiewicz, „Les Vitraux du cycle des Miracles du Christ à l'église de Notre-Dame à Cracovie” — tekst wygłoszony na XVIII Kolokwium Międzynarodowym CVMA w Sienie 1995, w druku w „Folia Historiae Artium”, seria nowa, t. 2/3, 1996–1997.

Kwaterna z Panną głupią i Panną mądrą grupy „G”, z rzędu środkowego, na błękitnym tle oraz jedna zachowana kwaterna z architekturą, grupy „H”, z tego samego rzędu i o identycznym kolorze tła, mogą bądź świadczyć o pierwotnie istniejącej alternacji kolorów tła w pionach: rubin (?) — błękit — rubin (?), bądź dowodzić istnienia jedynie błękitnego tła, przy czym pierwsze przypuszczenie wydaje się bardziej prawdopodobne ze względu na wyraźne pokrewieństwo z cyklem maryjnym I. Podobnie też kompozycję cyklu z Pannami tworzyć mogły bądź wyłącznie przedstawienia figuralne zwieńczone u szczycie okna architekturą, bądź rytmicznie dzielone szeregami kwater architektonicznych (il. 28c, d). Szczegółowa rekonstrukcja cyklu, który zapewne wypełniał całe okno, nie jest obecnie możliwa; poza przedstawieniami pozostałych Panien mógł zawierać rozbudowaną kompozycję Sądu Ostatecznego.

Z cyklu hagiograficznego zachowane są dwie kwatery: Męczeństwo nieokreślonej świętej (grupa „A/3”) oraz Pogrzeb (grupa „A/4”), a z akwareli Łepkowskiego znana jest kolejna scena ze Świętą nauczającą (?) (grupa „A/3”), wszystkie na błękitnym tle (il. 5c, d, 23). Bogatszy typ dywanika „A/4” może sugerować, że kwatery tej grupy umieszczone były pierwotnie w rzędzie środkowym, „A/3” — w rzędach skrajnych. Na kompozycję całego okna składałaby się zatem sieć jednokształtnych medalionów umieszczonych na dywanikach alternujących w rytmie: a — b — a, i kontynuowanych w pionach aż do nie zachowanych obecnie główek. Tym samym okno z cyklem hagiograficznym posiadałoby formalną i barwną kompozycję w pełni odpowiadającą drugiej części Biblii Pauperum. Jednoznaczna identyfikacja świętej na podstawie zachowanych scen nie jest obecnie możliwa; równocześnie jest rzeczą bardzo prawdopodobną, że w oknie liczącym pierwotnie sześćdziesiąt kwater umieszczono ilustracje legend kilku świętych.

Całość zasobu witraży mariackich uzupełniają obecnie dwie (w czasach Łepkowskiego — trzy) kwatery ornamentalne *en grisaille*, jedynie z akcentami kolorów, złożone z elementów roślinnych wpisanych w zgeometryzowany układ, ciągnący się „w nieskończoność” przy zestawieniu kwater obok i nad sobą (il. 13).

Od czasu powstania w XIV w. zespół średniowiecznych witraży w prezbiterium kościoła Mariackiego podlegał wielorakim zmianom ilościowym i jakościowym, zatracając pierwotne cechy stylowe w rysunku i kolorze; stara się je częściowo przywrócić przeprowadzana od roku 1989 konserwacja. Fizycznemu wzmocnieniu konstrukcji i szkła towarzyszy „odzyskiwanie” przejrzystości barw i pierwotnego wyglądu szczegółów.

Odczytywanie cech stylistycznych witraży mariackich jest utrudnione ponadto brakiem w środowisku artystycznym Krakowa, Małopolski, Śląska i krajów ościennych wcześniejszych i współczesnych dzieł malarstwa monumentalnego, tablicowego, miniaturowego, a także rzeźby architektonicznej i wolno stojącej, które mogłyby stanowić dla nich materiał źródłowy i porównawczy. W tym stanie rzeczy rozpoznane cykle ikonograficzne pozostają swoiście osamotnione.

Natomiast w obrębie zachowanego zasobu zarysowują się wyraźnie indywidualności artystyczne. Pierwsze miejsce w porządku czasowym zajmuje Mistrz zapewne związany z warsztatem budowlanym, wezwanym do wzniesienia nowego prezbiterium mariackiego. Ze względu na zrealizowany przez niego cykl ikonograficzny nazwać go przychodzi Mistrzem

krakowskiej Biblii Pauperum. Styl jego charakteryzuje umiejętność stosowania sugerujących przestrzeń konstrukcji architektonicznych (il. 20). Pod italianizującymi, romańsko-gotyckimi zwieńczeniami występują sceny figuralne z stosunkowo smukłymi postaciami, ożywionymi delikatnym rysunkiem wewnętrznym, o zróżnicowanych typach głów i fizjonomiach stosownie do wieku, z kędzierzawymi puklami włosów i bród, z osobnym zaznaczeniem źrenic i tęczęwek. *pod oknem.*

Jeśli szukać podobnego sposobu rozmieszczenia w polu jednej kwatery przedstawień figuralnych w ramach konstrukcji architektonicznych o wydatnym zwieńczeniu, wymienić można datowane na lata około 1350 kwatery okna sXIII w korpusie katedry w Ratyzbonie, współczesne im przeszklenie okna I w kościele pielgrzymkowym w Strassengel oraz pochodzące z lat około 1360 witraże z cyklu Biblii Pauperum z kościoła Mariackiego we Frankfurcie nad Odrą⁹.

W drugiej części krakowskiej Biblii Pauperum, o odmiennej kompozycji całości, sceny i postacie, jak w części pierwszej, występują bez architektonicznych zwieńczeń, z wprowadzeniem motywów skalistej ziemi i drzew (il. 5a, b).

Warsztatowi Mistrza krakowskiej Biblii Pauperum przypisać można również, na podstawie pokrewieństwa kompozycji szcążkowo zachowanych kwater oraz ich układu w szeregu, cykl hagiograficzny (il. 5c, d, 22, 23), a na podstawie stosowanego motywu rozety i wzorów liściastych także przeszklenia ornamentalne (il. 13). „Hagiograficzne” półrozety (il. 5d) odpowiadałyby rozetom ornamentalnym, a wzory liści — zbliżonym w kształcie liściom w tłach niektórych scen drugiej części Biblii Pauperum (il. 5b).

W świetle przeprowadzonej charakterystyki kwater Mistrza krakowskiej Biblii Pauperum zarysowuje się następujący porządek wykonywania przeszkleń: część pierwsza Biblii Pauperum około 1360, część druga około 1365, cykl hagiograficzny około 1365 lub później, kwatery ornamentalne około 1370 (?) lub 1380 (?).

II Osobne miejsce przypada Mistrzowi cyklów starotestamentowego i nowotestamentowego, których kwatery wykazują cechy swoistego realizmu analitycznego. Tym razem ekspresja biblijnej narracji wyrażona jest wyodrębnieniem wielkością i niemal usamodzielnieniem wybranych członów ciała ludzkiego, jak głowa, ręka, noga. Twarzom wyobrażanym z reguły w trzech czwartych w scenach wielofigurowych towarzyszą ujęcia profilowe głów o wyraźnym, grubo prowadzonym rysunku, zdecydowanie różnym od delikatnej, kaligraficznej kreski Mistrza krakowskiej Biblii Pauperum (il. 24, 25). Rozwojowo działalność Mistrza cyklów obu Testamentów stanowi pewnego rodzaju reakcję na dzieło poprzednika, przeciwstawiając zrównoważonemu kanonowi statycznej kompozycji ruchliwość żywej narracji. Jeśli na naszym gruncie styl Mistrza krakowskiej Biblii Pauperum jest odpowiednikiem osiągnięć „nowego realizmu” sztuki wiedeńskiej lat 1331–1350¹⁰, to styl Mistrza obu Testamentów

⁹ Zob. kolejno: G. Fritzsche, *Die mittelalterlichen Glasmalereien im Regensburger Dom*. CVMA Deutschland, Bd XIII, 1, Berlin 1987, Text, s. LX–LXI, 259–263, Anhänge. Tafeln, Taf. 171, 176–179, 181. — E. Bacher, *Die mittelalterlichen Glasgemälde der Steiermark*. 1. Teil: *Graz und Strassengel*, CVMA Österreich, Bd III, 1, Wien–Köln–Graz 1979, s. XXX–XXXII, 126–127, Farbtafel 6, Taf. XI/A–D, Abb. 300–308, 505–506. — *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Bd VI, Teil 2: *Die Kunsidenkmäler der Stadt Frankfurt a. O.*, Berlin 1912, s. 63, Taf. 11, 13.

¹⁰ G. Fritzsche, *Die Entwicklung des „Neuen Realismus“ in der Wiener Malerei 1331 bis Mitte des 14. Jahrhunderts*, Wien–Köln–Graz 1983 (Dissertationen zur Kunstgeschichte 18).

w pełni odpowiada osiągnięciom realistycznej sztuki 3. ćwierci wieku XIV w Czechach¹¹ i za pośrednictwem w czeskiej sztuce malarstwa witrażowemu katedry w Erfurcie z 4. ćwierci wieku XIV¹². Dla twórczości krakowskiego Mistrza przyjąć należy datę około 1370–1380

Trzecią indywidualność artystyczną prezentuje Mistrz Życia Marii II (il. 26) czynny zapewne w latach końcowych XIV w., około 1390–1400, gdy brać pod uwagę dostrzegalne w jego kwaterach cechy zapowiadające styl międzynarodowy w odmianie pięknej. Cechy te dochodzą do głosu w typach głów oraz sposobie kształtowania szat. Byłyby to odpowiednik nowych impulsów w sztuce czeskiej 4. ćwierci XIV w., realizowanych równocześnie na Śląsku i w Krakowie¹³.

Między działalnością Mistrza cyklów obu Testamentów a twórczością Mistrza Życia Marii II mieszczą się kwatery należące do cyklów: maryjnego I i z Pannami. Twórca ich zarówno nawiązywał do doświadczeń warsztatowych Mistrza cyklów obu Testamentów, jeśli przyjąć możliwość rozwoju artystycznego, prowadzącego do wypełnienia całego pola kwatery bez obramień (il. 11, 28b, d), jak i przekształcał konstrukcje architektoniczne Mistrza krakowskiej Biblii Pauperum (il. 27, 28c). W cyklach: maryjnym I i z Pannami zaznacza się wyraźny wpływ czeskiej rzeźby drewnianej i malarstwa tablicowego około 1380–1390¹⁴, co wyznaczałoby datę naszym kwaterom.

Uwzględniając obecne rozmieszczenie kwater w prezbiterium kościoła Mariackiego zarysowane odtworzenie ich dziejów oraz dokonane rozpoznanie ikonograficzne i stylistyczne, ustala się następujący porządek przeszkleń witrażowych w konkretnych oknach

Ponieważ w oknie I znajdują się *in situ* częściowo zachowane trzy pierwotne główki z kontynuacją w rzędzie środkowym dywaników i bordiur kwater grupy „B”, a w rzędach skrajnych — grupy „F” — można wnioskować, iż mieściła się w nim od początku, tak jak dziś, pierwsza część Biblii Pauperum. Z dużą dozą prawdopodobieństwa wykonanie tego najstarszego z zachowanych przeszkleń łączyć należy z fundacją Mikołaja Wierzyńskiego Starszego (+ 1360).

¹¹ *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern.* Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln. Hrsg v. A. Legner, Bd 1–3, Köln 1978, zwłaszcza Bd 2, s. 585–774; *Resultatband zur Ausstellung des Schnütgen-Museums.* Hrsg v. A. Legner, Köln 1980.

¹² E. Drachenberg, *Die mittelalterliche Glasmalerei in Erfurt.* CVMA Deutsche Demokratische Republik 1. 2: Dom. Textband, Berlin 1980, s. 52–67, Taf. III–IX, XIII–XVII, Abbildungsband, Berlin 1980, Abb. 1–766, Taf. I–XI. — Tenże, *Mittelalterliche Glasmalerei in Erfurt,* Dresden (1990), s. 56–66, Taf. 58–116. — H. Scholz, *Zur Chronologie der ursprünglichen Chorverglasung des Ulmer Münsters,* w: „Ulmer und Oberschwaben. Zeitschrift für Geschichte und Kunst”, Bd 47/48, 1991, s. 23–25, 39–53. — Ch. Richter, *Die mittelalterlichen Glasmalereien in Mühlhausen/Thüringen.* CVMA Deutschland XVI, Berlin 1993, s. XLV–XLVI i przyp. 72, s. XLVIII i przyp. 78, s. XLIX. — H. Scholz, *Die mittelalterlichen Glasmalereien in Ulm.* CVMA Deutschland I, 3, Berlin 1994, s. XLIV–XLV, 32–34.

¹³ Patrz wyżej, przyp. 11, a zwłaszcza Bd 2, s. 477–510, oraz P. Skubiszewski, *Die Kunst in den Ländern der polnischen Krone während der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts,* w: *Resultatband,* s. 95–116.

¹⁴ Patrz wyżej, przyp. 11. — Stan badań przedstawia L. Kalinowski, *Sztuka około roku 1400.* w: *Sztuka około 1400.* Materiały Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, listopad 1990, Warszawa 1996, s. 15–26.

Podobnie w oknie sII tkwią *in situ* zachowane częściowo trzy pierwotne główki, tym razem z kontynuacją w rzędzie środkowym dywaników i bordiur kwater grupy „A/1”, a w rzędach bocznych — kwater grupy „A/2”. Wynikałoby z tego, iż w oknie tym mieściła się od początku, tak jak dziś, druga część Biblii Pauperum. Uderzająca, zasadnicza zmiana kompozycji w stosunku do okna I z pierwszą częścią Biblii Pauperum wyniknęła zapewne ze zmiany fundatora, a tym samym dotychczasowych dyspozycji finansowych. Z równą dozą prawdopodobieństwa, jak w odniesieniu do okna I, przyjąć można, że tym razem chodzi o Mikołaja Wierzyńka Młodszeo, syna Wierzyńka Starszego i domniemanego fundatora ołtarza głównego w kościele Mariackiego (w — lub po r. 1365, zob. Kalendarium, s. 16).

Takie rozmieszczenia obu części Biblii Pauperum jest nietypowe przez binarną niesymetryczność i silne zróżnicowanie kompozycyjne. Nasuwa się więc pytanie, czy kwatery okna I znajdują się na swoim pierwotnym miejscu? czy nie mogły być przeznaczone do okna nII, a okno I wypełniał tradycyjny na Zachodzie od XII w. temat Drzewa Jessego lub później maryjny? Pewne światło mogłyby rzucać na to główki z 1931 r., tkwiące w oknie nII, identyczne z główkami okna I. Główki bowiem okna nII są bądź mechanicznym powtórzeniem główek okna I, bądź wykonano je według rekonstrukcji z roku 1886, opartej na główkach pierwotnych, jak wskazywałaby na to akwarela Łepkowskiego z roku 1865 (il. 14). Jeśli akwarela ma charakter dokumentacyjny, to w rzędach skrajnych, poniżej główek, nie zachowane sceny ujęte były architekturą, jak w analogicznych rzędach okna I. Wolno zatem założyć hipotetycznie, że okno nII zawierało pierwotnie pierwszą część cyklu Biblii Pauperum. Takie rozwiązanie wydaje się jednak mało prawdopodobne, gdyż wymagałoby przyjęcia wersji, że przeniesiono niegdyś przeszklenie okna nII do okna I.

Jeśli akwarela Łepkowskiego nie ma wartości dokumentalnej, to obecny stan zachowania kwater nie wskazuje ani na kompozycję, ani na program ikonograficzny pierwotnego przeszklenia okna nII.

Rozważyć by można na koniec możliwość, że w oknach nII i sII planowana była początkowo kompozycja kwater identyczna jak w oknie I. Zmianę w ostatecznej realizacji należałoby, jak wspomniano, łączyć wówczas ze zmianą woli fundatora.

W oknie nII znajdują się obecnie sceny staro- i nowotestamentowe, w kwaterach nieznacznie wtórnje poszerzonych po bokach (il. 24–25), a zatem pochodzące z nieco węższych okien, czyli: nIII, sIII, nIV lub sIV. Teoretycznie wolno domniemywać, że oba cykle były albo zestawione obok siebie, albo — co bardziej prawdopodobne — rozmieszczone naprzeciwko. Rozstrzygnięcie, czy w grę wchodziły pary okien III czy IV, zależy od datowania oraz miejsca cyklu hagiograficznego i kwater ornamentalnych. Jeśli — jak warunkowo przyjęto powyżej — cykl hagiograficzny powstał bezpośrednio po drugiej części Biblii Pauperum, a nadto znalazł się w oknie nII, cykle obu Testamentów wypełniać mogły oba okna III; natomiast jeśli umieszczony został w oknie nIII lub sIII — to cykle staro- i nowotestamentowy przypadłyby na oba okna IV. Gdyby przypuścić, że cykl hagiograficzny powstał później, po cyklach obu Testamentów, to przypadłyby one na oba okna III.

Kwatery ornamentalne, zachowane w oknie I, również są wtórnje nieco poszerzone po bokach (il. 13). Jeśli wykonane zostały przed cyklami obu Testamentów, to — za-

kładając, że cykl hagiograficzny zajmował okno nII — wsklono je w okno nIII lub sIII a oba Testamenty w okna IV; jeśli kwatery ornamentalne powstały później — usytuowanie było odwrotne.

Natomiast biorąc pod uwagę nasycenie kolorystyczne trzech okien zamknięciu prezbiterium, powodujące niedostatek naturalnego światła przy ołtarzu głównym, zyskuje na prawdopodobieństwie hipoteza o istnieniu w obu oknach III, należących do bocznych ścian wschodniego przęsła prezbiterium, przeszkleń ornamentalnych *en grisaille*.

W albumie Łepkowskiego akwarele według kwater cyklu hagiograficznego (w roku 1865 umieszczone były w oknach I i nII, obecnie w oknie sII) nie wykazują żadnych poszerzeń wtórnych (il. 23); ponieważ zaś kompozycja medalionów i kolorystyczna tego cyklu w pełni odpowiadała kompozycji medalionów (il. 22) i kolorystycznej drugiej części Biblii Pauperum w oknie sII, wobec tego cykl hagiograficzny — jeśli wykonano go około 1365–1370 — umieszczony byłby pierwotnie w oknie nII, prawdopodobnie z fundacji Mikołaja Wierzyńka Młodszego. Przy wczesnym datowaniu domniemyanych dwóch okien ornamentalnych (nIII i sIII) zamykałby się w ten sposób pierwszy etap szklenia wiatrazowego prezbiterium kościoła Mariackiego, odpowiadający pięciu oknom wschodniego przęsła, zrealizowany przez jeden warsztat i związany z fundacjami obu Wierzyńków. W przypadku, gdyby cykl hagiograficzny powstał później, po cyklach obu Testamentów mógł znaleźć się w jednym z okien IV.

W oknie I znajdują się obecnie, dość silnie poszerzone kwatery, będące pozostałościami cyklów: maryjnego I oraz z Pannami mądrymi i głupimi (il. 27, 28). Reprezentowane przez nie cykle musiały wypełniać węższe okna południowe: sV i sVI. Łączyła je ze sobą kompozycja, zasada alternacji kolorów tła, wykonanie w jednym warsztacie około 1380–1390.

Nie ulega wątpliwości, że cykl maryjny II, z którego pozostały kwatery o najmniejszych wymiarach, umieszczony był pierwotnie w największym oknie nV lub nVI (il. 26). Jeśli uwzględnić domniemane rozbudowanie cyklu, wypełniałby oba te okna, przeszkleone najpóźniej, około 1390–1400, być może z fundacji Jana Kranza, altarysty i zakrystianika mariackiego (zob. Kalendarium, s. 17) i kończył proces szklenia okien prezbiterium.

W wyniku dokonanych ustaleń przyjąć można następującą alternatywę rozmieszczenia w konkretnych oknach wyróżnionych cyklów ikonograficznych i zespołów kwateł (il. 1b):

wersja I

- okno I: Biblia Pauperum, cz. I, około 1360
alternatywnie: cykl nie zachowany (maryjny?, Drzewo Jessego?, około 1360)
- okno nII: cykl nie zachowany (maryjny?, Drzewo Jessego?, około 1360)
alternatywnie: Biblia Pauperum, cz. I, około 1360
- okno sII: Biblia Pauperum, cz. II, około 1365
- okno nIII: cykl starotestamentowy, około 1370–1380
- okno sIII: cykl nowotestamentowy, około 1370–1380
- okno nIV: przeszklecie ornamentalne, około 1380 (?)

okno sIV: cykl hagiograficzny, około 1380 (?)

okno nV i nVI: cykl maryjny II, około 1390–1400

okno sV oraz sVI: cykl maryjny I oraz cykl z Pannami mądrymi i głupimi, około 1380–1390

wersja II

okno I: Biblia Pauperum, cz. I, około 1360

okno nII: cykl hagiograficzny, około 1365–1370 (?)

okno sII: Biblia Pauperum, cz. II, około 1365

okno nIII: przeszklenie ornamentalne, około 1370 (?)

okno sIII: przeszklenie ornamentalne, około 1370 (?)

okno nIV: cykl starotestamentowy, około 1370–1380

okno sIV: cykl nowotestamentowy, około 1370–1380

okno nV i nVI: cykl maryjny II, około 1390–1400

okno sV i sVI: cykl maryjny I oraz cykl z Pannami mądrymi i głupimi, około 1380–1390

ANEKS I

Bibliografia rozumowana w układzie chronologicznym (w wyborze)

A. GRABOWSKI, *Historyczny opis miasta Krakowa i jego Okolic*, Kraków 1822, s. 106 (wzmianka). — Kolejne wydania pod zmienionym tytułem: *Kraków i jego okolice*: ²1830 s. 133; ³1836, s. 131 (wzmianka ze zwróceniem uwagi na żywość kolorów); ⁴1844, s. 195; ⁵1866, s. 133;

J. M.[ALISZEWSKI] ks., *O oknach różnobarwnych w kościele Panny Maryi w Krakowie*, w: „Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności”, z. 3, Kraków 1835, s. 310–316, szczególnie 314–316 (tematyka wg Pisma Świętego: cuda i tajemnice życia Chrystusa, Zmartwychwstanie, objawienie uczniom, Wniebowstąpienie, smutek i boleść Matki Boskiej, Wniebowzięcie Matki Boskiej; datowanie: czasy króla Kazimierza Wielkiego; pierwotnie witraże we wszystkich jedenastu oknach prezbiterium, od poł. w. XVII do schyłku XVIII stopniowe niszczenie za rządów austriackich pozostawione tylko przeszklenie w trzech oknach, reszta usunięta). L. hr P., *Kościół Panny Maryi w Krakowie*, w: „Alleluja”. Rocznik religijny, Warszawa 1840, s. 233 (pierwotnie dwadzieścia osiem okien kościoła przeszklonych różnobarwnymi witrażami, ocalały tylko w kilku oknach przy wielkim ołtarzu);

J. MACZYŃSKI, *Pamiętka z Krakowa. Opis tego miasta i jego okolic*, Kraków 1845, cz. I s. 175–177 (tekst za Maliszewskim);

F. M. SOBIESZCZAŃSKI, *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce* Warszawa 1847, t. I, s. 294 (tekst za Maliszewskim, witraże sprawione przez króla Kazimierza Wielkiego);

E. RASTAWIECKI, *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*, t. II, Warszawa 1851, s. VI (wzmianka, witraże pochodzą z czasów Kazimierza Wielkiego);

L. SIEMIĘŃSKI, *O oknach kolorowych i szczątkach okien w kościołach krakowskich* w: „Gazeta Warszawska”, Nr 240, 2–14 września 1853, s. 4 (wzmianka), Nr 241, 3–11 września 1853, s. 4–5 (tematyka: Stary Testament, życie Chrystusa i Matki Boskiej; datowanie: w. XIII ze względu na stosowanie wyłącznie czarnej farby (kontury), beztęniowania, małą ilość jasnych kolorów szkielec oraz niemal XII-wieczne zamknięcie postaci w obramieniach kolistych lub kwadratowych. Zachowanych ponad sto dwadzieścia kwatek umieszczonych bezładnie, uszkodzonych i naprawianych „po partacku”; wg tradycji okien z witrażami było więcej, zapewne były także w nawie głównej);

C. WURZBACH, *Die Kirchen der Stadt Krakau. Eine Monographie zur Geschichte und Kirchengeschichte des einstigen Königreichs Polen*, Wien 1853, s. 118 (wzmianka);

A. ESSENWEIN, *Aus Krakau. II. Die Frauenkirche und Heilige Kreuzkirche*, w: „Organ für christliche Kunst”, VIII. Jg, Nr 2, Köln 1858, s. 18, Tab. II, Fig. a, b, c (kwatery z grupami małych postaci, zamkniętymi w obramieniach bądź kolistych, bądź czternasto- i wielolistnych, umieszczonymi na tle dywaników; przeznaczone pierwotnie do okien kaplic lub naw bocznych, datowanie: początek w. XIV);

J. ŁEPKOWSKI, *Z przeszłości. Kościół N.M. Panny w Krakowie*, w: „Czas” 1861, Nr 193, 24 sierpnia, s. 1–2 (witraże w prezbiterium, z pozostawieniem tylko trzech okien, usunął ks. infułat Jacek Łopacki); „Czas” 1861, Nr 196, 28 sierpnia, s. 2 (datowanie: pół wieku po czasach Kazimierza Wielkiego, bo z tego czasu zdobienie węgarów międzyokiennych; konieczność przeprowadzenia restauracji kwater);

J. ŁEPKOWSKI, *Die Marienkirche in Krakau und ihre artistischen Merkwürdigkeiten*, w: „Mittheilungen der K. K. Central-Commission...” IX, 1864, s. 100, 101, 106 (powtórzenie tekstu jw.);

Szyby kolorowe w Kościołach Krakowskich. Zebrał i Odmalował Ludwik Łepkowski w 1864 i 1865 r. (album w Instytucie Historii Sztuki UJ, Kraków, ul. Grodzka 53), k. 3v, Tabl. 82–202 i ad 202. Wstęp pióra J. ŁEPKOWSKIEGO (wyróżnienie „ze względu na wzór ornamentów” sześciu rodzajów kwater: sceny ze zwieńczeniami architektonicznymi, w obramieniach czterołucznych, w kolistych medalionach z dywanikami o małych rombach, w kolistych medalionach z dywanikami o wielkich rozetach, w rombach, w obramieniach sześciolucznych);

A. ESSENWEIN, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale der Stadt Krakau*, Leipzig 1869 (Nürnberg (1866)), s. 107–108, przyp. 39 na s. XLI, Fig. 49–51, Taf. XXV–XXVII (sto dwadzieścia kwater ułożonych bezładnie i wtórnie w trzech oknach zamknięcia prezbiterium, pierwotnie albo w oknach kaplic, albo naw bocznych; kilka grup: z I. połowy w. XIV kwatery ze scenami w rombach z półkolami, z alternacją kolorów tęt; tuż po połowie w. XIV: kwatery ze scenami w obramieniach wielolucznych, bez alternacji kolorów tęt; około 1380–1420: przedstawienia z Pieśni nad Pieśniami, Apokalipsy lub pokrewnej księgi, w kolistych medalionach; około 1420–1450: przedstawienia z architektonicznymi baldachimami o późnogotyckich lub romanizujących formach, ze scenami z Pisma Św., pokrewne witrażom w Strassengel (Styria), być może do tej grupy należą kwatery z postaciami bez obramień; I. połowa w. XV: kwatery ornamentalne);

W. GAŚSIOROWSKI, *Kościół archiprezbiterialny N.P. Maryi w Krakowie*. Opisał według źródeł archiwalnych tegoż kościoła..., Kraków 1878, s. 13 (wzmianka, datowanie: w. XIV);

WŁ. ŁUSZCZKIEWICZ, *Malarstwo religijne w Polsce*, w: *Encyklopedia Kościelna*. Wyd. M. Nowodworski, XIII, 1880, s. 142–143 (prawie sto piętnaście scen religijnych umieszczonych po trzynaście szeregów w trzech trójrzędowych oknach. Okno północne do pewnego stopnia zachowało pierwotny porządek kwater: tu czternaście scen z Genesis, piętnaście z Nowego Testamentu i kilka przedstawień świętych. W pozostałych oknach pierwotny porządek zaburzony: w oknie środkowym sceny z historii Dawida, kilka z Nowego Testamentu, kilka przypominających świeckie sceny rodzajowe, przedstawienia świętych; w oknie południowym m.in. Męka Chrystusa, fragmenty cyklu maryjnego i rozbudowany do szeregu kwater Sąd Ostateczny. Datowanie: w. XV, na ten czas wskazują stroje oraz wspólne z tablicowym malarstwem cechowym: lapidarność ujęcia, rodzaj dramatyzmu scen, sposób kształtowania draperii);

WŁ. ŁUSZCZKIEWICZ, *Jaki skarb zostawił Mikołaj Wierzynek w upominku Krakowowi. Kartka z dziejów sztuki XIV wieku*, w: „Przyjaciel Sztuki Kościelnej”, R. I, Nr 6 — Listopad 1883, s. 107–108 (do czasów ks. Łopackiego wszystkie okna kościoła posiadały witraże,

obecnie zachowanych sto trzydzieści kwater ze scenami staro- i nowotestamentowymi, gdyby nie układ i rysunek kompozycji, mogłyby być uważane za współczesne fundacji prezbiterium przez Wierzyńka, które ukończone zostało w r. 1360);

H. OIDTMANN, *Die Glasmalerei*. II. Theil: *Die Geschichte der Glasmalerei*, Bd I: *Die Frühzeit bis zum Jahre 1400*, Köln 1898, s. 295 (krótkie zrelacjonowanie wskazanych wyżej ustaleń Essenweina);

Pomniki Krakowa Maksymiliana i Stanisława CERCHÓW, z tekstem F. KOPERY, T. I Kraków–Warszawa 1904, s. 143 (wzmianka, datowanie: w. XIV);

H. OIDTMANN, *Die Rheinischen Glasmalereien vom 12. bis zum 16. Jahrhundert*, Bd I Düsseldorf 1912, s. 126 (wzmianka dotycząca rodzajów obramień: kwatery z wielkimi rombami — po połowie w. XIV, z kolistymi medalionami — w. XIV/XV);

K. BĄKOWSKI, *Kościół N.P. Maryi w Krakowie*, Kraków 1913. „Biblioteka Krakowska” 46, s. 38 (wzmianka, sto dwadzieścia kwater, w tym część z w. XIV, część z w. XV);

F. KOPERA, *Alte polnische Glasmalerei*, w: „Zeitschrift für Alte und Neue Glasmalerei” Jg 1913, H. 9, s. 97–98 (obszerna wzmianka z powołaniem się na album akwarel Ludwika Łepkowskiego, datowanie wbrew opinii Essenweina na 2. połowę w. XIV);

H. BRZUSKI ks., *Średniowieczne witraże w kościele N.P. Marji w Krakowie*, w: „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, T. XXIX Czerwiec 1924, Nr 6, Kraków 1925, s. 7–13 (streszczenie referatu wygłoszonego w czerwcu 1924, a opublikowanego w całości w 1926);

F. KOPERA. *Dzieje malarstwa w Polsce I: Średniowieczne malarstwo w Polsce*, Kraków 1925, s. 236 (wzmianka, datowanie: połowa w. XIV);

H. BRZUSKI ks., *Witraże średniowieczne w kościele N.P. Marji w Krakowie*, Kraków 1926. Biblioteka Historii Sztuki 1, s. 5–36, Fig. 1–20 (pierwsza i dotychczas jedyna monografia stu piętnastu pól mariackich, zaopatrzona w pierwsze publikowane reprodukcje fotograficzne niektórych kwater; podział na sześć grup ze względu na rodzaj obramień i dywaników, połączony ze szczegółowym opisem formalnym i kolorystycznym tychże dywaników, nadto wyróżnienie przedstawień figuralnych bez obramień, kwater architektonicznych i ornamentalnych, rozpoznanie zasad kompozycji szeregów kwater; opis i pierwsza identyfikacja ikonograficzna wszystkich przedstawień (w ogromnej większości poprawna): scen z Genesys i Nowego Testamentu (grupy pierwsza i druga) w oknie nII, pozostałości cyklu Biblii Pauperum w kwaterach okna I (grupa trzecia i czwarta) oraz sII (grupa piąta i szósta) w konfrontacji z akwarelami Łepkowskiego, połączone z odczytaniem inskrypcji i rekonstrukcją pierwotnego układu; uwagi o technice wykonania i kolorystyce, uwagi o stylu i datowaniu: około 1370, przy czym najstarsze kwatery okna nII, najmłodsze w sII);

K. MASŁOWSKI, omówienie: H. BRZUSKI ks., *Witraże średniowieczne w kościele N.P. Marji w Krakowie*, Kraków 1926, Biblioteka Historii Sztuki 1, w: „Ateneum Kapłańskie” T. 20, z. 6, R. 13, 1927, s. 102–103 (podkreślenie znaczenia odczytania treści ikonograficznej kwater);

W. STRONER, *O witrażu średniowiecznym w Katedrze Włocławskiej*, w: „Prace Sekcji Historii Sztuki i Kultury Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, T. I, 1929, s. 71, przyp. 1, s. 91, 92 (wskazanie pokrewieństwa ze szkołą austriacką, np. kwatarami w Weiten);

A. HREBENIUK, *Witraże — mozaiki. Sztuka barwnych szkła i kamyków. Technika witraży — Średniowieczne witraże mariackie — Wyspiański w witrażach — Sztuka mozaikowa — Mozaiki w kościele oo jezuitów w Krakowie*, Kraków 1938, s. 11–14 (uwagi ogólne; uwzględnia trzy kwatery w zbiorach Pusłowskich w Krakowie, pochodzące z kościoła Mariackiego, datowanie: 2. połowa w. XIV);

D. RICHTER, *Krakau, Marienkirche*, Berlin 1944. *Führer zu grossen Baudenkmalern*, H. 72, s. 12 (wzmianka, pozostałości różnych zespołów z w. XIV i XV, z pierwotnego programu rozpoznawalne reszty Biblii Pauperum);

T. DOBROWOLSKI, *Sztuka Krakowa*, Kraków 1950, s. 184–188, Ryc. 117 na s. 187; ²1959, s. 210–213, Ryc. 118 na s. 211; ³1964, s. 214–216, Ryc. 120 na s. 215; ⁴1971, s. 164–167, Ryc. 110 na s. 166; ⁵1978, s. 175–178, Ryc. 115 na s. 176 (krótkie omówienie według ustaleń H. Brzuskiego, datowanie: 4. ćwierć w. XIV, w tym okno nII najstarsze, około 1370, okno sII najmłodsze, około 1400, domniemany autor: Mikołaj vitreator de Cracovia, wzmiankowany 1389 i 1397);

H. PIENKOWSKA, *Malarstwo witrażowe*, w: *Sztuka polska czasów średniowiecznych*. Praca zbiorowa pod red. G. Chmarzyńskiego, Warszawa 1953, s. 155 (bardzo krótkie omówienie za Dobrowolskim);

H. WENTZEL, *Meisterwerke der Glasmalerei*, ²Berlin 1954, s. 45 (bardzo krótka wzmianka, nieznane pochodzenie autora witraży: środkowoniemieckie, południowoniemieckie lub austriackie);

K. BUCZKOWSKI, *Dawne szkła artystyczne w Polsce*, Kraków 1958, s. 16–19, Fot. 1, 2 (bardzo krótkie omówienie za Brzuskim, datowanie: 2. połowa w. XIV);

T. DOBROWOLSKI, *Malarstwo*, w: *Historia sztuki polskiej w zarysie*. Praca zbiorowa pod red. T. Dobrowolskiego i W. Tatarkiewiczza, T. I: *Sztuka średniowieczna*, Kraków 1962, s. 341–342, 354; ²1965, s. 374, 388, ryc. 244 na s. 376 (bardzo krótkie omówienie, wpływy francuskie za pośrednictwem Bawarii i Austrii, datowanie: około 1370 i schyłek w. XIV);

A. BOCHNAK, *Kraków gotycki*, w: *Kraków, jego dzieje i sztuka*. Praca zbiorowa pod red. J. Dąbrowskiego, Kraków 1965, s. 159–160, il. 85 na s. 161 (krótkie omówienie za Dobrowolskim);

A. WYROBISZ, *Szkło w Polsce od XIV do XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 109 (bardzo krótka wzmianka, datowanie: 2. połowa w. XIV);

Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, T. IV: *Kraków Miasto*, cz. II: *Kościoty i klasztory śródmieścia I*. Pod red. A. Bochnaka i J. Samka, Warszawa 1971, Tekst, s. 14–15, Ilustracje, Fig. 254–269 (wyliczenie wszystkich kwatery według obecnego układu w oknach, datowanie: około 1370);

A. BOCHNAK i K. BUCZKOWSKI, *Rzemiosło artystyczne w Polsce*, Warszawa 1971, s. 23, il. 83 (bardzo krótka wzmianka, datowanie: 1370 do końca w. XIV);

J. CHRUSZCZYŃSKA, *Średniowieczne witraże małopolskie*, w: *Szkło polskie do połowy 19 wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 156–158, Ryc. 137–140; ²1987,

s. 162–163, Ryc. 142–145 (krótkie omówienie według ustaleń Brzuskiego, datowanie za Dobrowolskim: od około 1370 do schyłku w. XIV–około 1400);

J. FRYCZ i E. KWIATKOWSKI, *Średniowieczne witraże warsztatów toruńskich*, w: „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” VI. Nauki Humanistyczno-Społeczne z. 77, Toruń 1977, s. 100–102 (pokrewieństwo witraży wrocławskich i mariackich w Krakowie wypływa ze wspólnej genezy południowo-wschodniemieckiej, dla kwater mariackich — ratyzbońskiej, oraz domniemanego wspólnego ogniwa pośredniego — Wrocławia);

Kościół Mariacki w Krakowie. Zdjęcia A. BUJAK, tekst M. ROŻEK, Warszawa (1987), s. 9, 30–31, 37, 43, 49, il. 29–32, 40 (krótkie omówienie i datowanie za Dobrowolskim);

J. SAMEK, *Kościół Mariacki w Krakowie*. Zdjęcia J. ROSIKOŃ i Ch. NIEDENTHAL, Warszawa (1990), s. 11 (krótkie omówienie, datowanie: ostatnie trzydziestolecie w. XIV);

L. KALINOWSKI, *Średniowieczne witraże w kościele Mariackim*, w: „Rocznik Krakowski” LVII, 1991, s. 19–35, il. 1–11 (ogólne omówienie, uwagi o albumie Ludwika Łepkowskiego, reprodukcje z tegoż albumu);